

Geschiedenis InZicht

Vakkennis en didactiek voor het basisonderwijs

Antwoorden

Jan de Bas
Frank Brinkman

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2019

Deze antwoorden horen bij *Geschiedenis InZicht* van Jan de Bas en Frank Brinkman.

© 2019 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16h Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 1996

Vijfde, herziene druk 2017

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0673 6

NUR 846

Inhoud

Hoofdstuk 1	4
Hoofdstuk 2	7
Hoofdstuk 3	11
Hoofdstuk 4	15
Hoofdstuk 5	18
Hoofdstuk 6	23
Hoofdstuk 7	29
Hoofdstuk 8	33
Hoofdstuk 9	39
Hoofdstuk 10	45
Hoofdstuk 11	49
Hoofdstuk 12	53
Hoofdstuk 13	57
Hoofdstuk 14	63



Meerkeuzevragen

1 In welke periode maakten de prehistorische mensen grottschilderingen?

- a het Krijt
- b de Steentijd**
- c de Bronstijd
- d de IJzertijd

In de Oude Steentijd leefden alle mensen van de jacht en het verzamelen van voedsel. Zij geloofden dat het voor het slagen van de jacht nodig was om de goden gunstig te stemmen. Op muren in grotten werden daarom wilde dieren geschilderd die tijdens rituelen 'gedood' werden. Ook werden de goden aangeroepen om de kans op een succesvolle jacht te vergroten. De prehistorische mensen geloofden dat deze magische handelingen invloed zouden hebben op de daadwerkelijke jacht.

2 Waarom is het begrip 'agrарische revolutie' met betrekking tot de Nieuwe Steentijd feitelijk niet juist?

- a De lagere klasse kwam niet plotseling in opstand tegen de hogere klasse.
- b Een agrарische revolutie kenmerkt zich door grote gevolgen voor de hele wereldbevolking.
- c Mensen werden niet van de ene op de andere dag boeren in plaats van jagers en verzamelaars.**
- d Een revolutie is heel bewust georganiseerd en dit gold niet voor de agrарische revolutie uit de Nieuwe Steentijd.

Een kenmerk van een revolutie is dat in zeer korte tijd fundamentele veranderingen plaatsvinden. Het veranderen van de leefstijl in de Prehistorie – van sedentair naar nomadisch – was een proces dat feitelijk eeuwen duurde. Wel kunnen tijdens deze evolutie fasen worden onderscheiden waarin sprake was van versnelde ontwikkelingen. Archeologen hebben vastgesteld dat de zogenoemde agrарische revolutie plaatsvond in de Jonge Steentijd, het Neolithicum. De aanwezigheid van wilde granen (zoals gerst) en wilde dieren (zoals runderen en geiten) maakte deze evolutie mogelijk. Dit gebeurde onder andere in het gebied dat zich uitstrekt van de Perzische Golf via de noordpunt van Syrië tot aan de grens met Egypte; dit gebied wordt de Vruchtbare Halve Maan genoemd.

- 3 **Waarom vestigden de hunebedbouwers zich in Drenthe?**
- a Daar lagen stenen waarvan ze hunebedden konden maken.
 - b Het gebied lag hoog genoeg om je er veilig te vestigen.**
 - c Er woonden reeds volken met exact dezelfde gewoonten.
 - d De temperatuur was in dit gebied extreem hoog in vergelijking met omringend gebied.
- 4 **Waarvan is het ‘Mannetje van Willemstad’ een mooi voorbeeld?**
- a het sedentair worden van de prehistorische volken in Nederland
 - b de gewoonte van de prehistorische mens om er goden op na te houden**
 - c het bestaan van professionele prehistorische kunstenaars
 - d het feit dat godsdienstige leiders de dienst uitmaakten in de prehistorische stammen
- 5 **Welke bron zou je kunnen raadplegen voor informatie over het einde van de ‘Prehistorie’ in het huidige Nederland?**
- a een potscherf afkomstig van een Trechterbekerstam in Borger (Drenthe)
 - b een onderzoeksrapport van Zweedse archeologen over de neolithische revolutie
 - c een Romeins geschrift uit 40 voor Christus over de invasie van Julius Caesar in de Lage Landen**
 - d een stuk geprepareerd hout van een prehistorische kano, gevonden in Vlaardingen

In 58 voor Christus veroverde Julius Caesar met zijn Romeinse legioenen het zuidelijke deel van de Lage Landen. Hij schreef erover in *De Gallische oorlog*. Romeinen konden dus schrijven en schreven letterlijk geschiedenis. De Prehistorie in de Lage Landen eindigde op het moment dat daar de eerste tekst werd geschreven. In 40 voor Christus waren de Romeinen in de Lage Landen gesetteld.

Open vragen

- 1 **Geef in je eigen woorden een omschrijving van het begrip ‘Prehistorie’ (maximaal 30 woorden).**

Uit het antwoord moet blijken dat de student weet dat de Prehistorie de periode voor de geschiedenis is; de tijd zonder tekstuele bronnen.

- 2 **Lees de volgende stelling: ‘We weten in de eenentwintigste eeuw meer af van de omgang die de prehistorische mens had met de dood dan van zijn dagelijks leven.’**
- a Verklaar deze stelling.
 - b Op welke manier kunnen we meer te weten komen over de prehistorische opvattingen met betrekking tot het dagelijks leven?
 - c Wat is het verband tussen de stelling en een van de kenmerkende aspecten van deze periode?
 - a Er is van de prehistorische mens vooral informatie bekend door de voorwerpen die hij achterliet. Het gaat hierbij om vondsten in graven, die vooral betrekking hebben op de opvattingen over de dood.**

- b Kennis van prehistorische opvattingen over het dagelijks leven kan worden verkregen door onderzoek te doen naar volken die op dit moment leven op een manier die verwant is aan de leefwijze van de prehistorische mensen.
- c De stelling luidt: 'We weten in de eenentwintigste eeuw meer af van de omgang die de prehistorische mens had met de dood dan van zijn dagelijks leven.' Uit het antwoord moet blijken dat de stelling te maken heeft met kenmerkend aspect 1. Het gaat in het bijzonder om de visie op de dood die jagers en verzamelaars eropna hielden.

3 **Waarom eindigde de Prehistorie in de Lage Landen veel later dan in het huidige Mid-den-Oosten?**

De Prehistorie in de Lage Landen eindigde met de komst van de Romeinen en hun geschriften (zie ook het antwoord op meerkeuzevraag 5). In het huidige Griekenland was het schrift al langer in gebruik. Vanaf 800 voor Christus was er al sprake van het Griekse alfabet.

4 **Noem drie verschillen tussen de eerste stedelijke gemeenschappen en de steden uit onze eeuw.**

Stedelijke gemeenschappen, zoals in het oude Irak, verschillen van de moderne steden wat betreft het inwonersaantal (in de prehistorische stedelijke gemeenschappen woonden maximaal enkele duizenden inwoners en tegenwoordig is sprake van miljoenensteden), de rolverdeling tussen mensen (denk aan mannen versus vrouwen; slaven), de omvang (de huidige steden beslaan een veel groter oppervlak) en het leeftempo (de tegenwoordige steden kenmerken zich door snelle mobiliteit en idem communicatie).

5 **Wat wordt bedoeld met 'prehistorische stress'?**

Het gaat bij prehistorische stress om een innerlijke onrust bij de mens, veroorzaakt door tekort aan voedsel, zorgen om de klimatologische leefomstandigheden en angst voor brand, gewapende conflicten en ziektes. (Zie ook: D. Vlasblom (2016). Oerjager is hongerige sappelaar, *NRC Handelsblad*, 9 september.)



Meerkeuzevragen

- 1 De Romeinen bouwden een groot imperium op met miljoenen inwoners, duizenden bouwwerken en honderden verharde wegen. Op welke bevolkingsgroepen was de Romeinse macht gebaseerd?
- a handelaren en filosofen
 - b politici en grootgrondbezitters
 - c soldaten en slaven**
 - d wetenschappers en rechters

De soldaten waren de machtigste groep in Rome. Honderdduizenden Romeinen namen dienst in het leger, dat het Romeinse Rijk beschermde tegen indringers en zorgde dat vijanden verslagen werden. Honderden jaren gebeurde dit met succes en was er sprake van een door de Romeinse soldaten bewerkstelligde Pax Romana. De belangrijkste machthebbers (vanaf 27 voor Christus waren dit de keizers) waren vaak afkomstig uit de Romeinse legioenen of werden door soldaten gekozen.

Slaven bezaten geen macht, maar waren wel een machtsfactor. Zolang de slavernij bestond, konden de Romeinse burgers de meeste vooral fysieke arbeid uitbesteden. Tijdens het Romeinse Rijk werden volken die in gevechten waren verslagen vaak tot slaaf gemaakt. Een slaaf was een mens die volledig eigendom was van zijn heer. De slaaf werd door Romeinse burgers als van nature inferieur gezien. Slaven waren zeer goedkope arbeidskrachten, die werden ingezet voor het werken in de huishouding, voor openbare werken in de stad of op landerijen. Het aantal slaven nam in de loop der jaren toe, onder andere door voortplanting en handel. Vanaf 200 na Christus verbeterde de positie van de slaven langzaam.

- 2 In de tijd van het Romeinse Rijk kwam het christendom op. Wat is de derde fase in de ontwikkeling van het christendom?
- a Christenen krijgen godsdienstvrijheid.**
 - b Het christendom is staatsgodsdienst.
 - c Christenen worden om hun geloof vervolgd.
 - d De eerste christenen komen bijeen.

- 3 Een gedenksteen markeert de noordelijke limes van het Romeinse Rijk. In welke Nederlandse stad staat deze gedenksteen?

a Breda
b Gouda
c **Utrecht**
d Zwolle

Het Romeinse Rijk strekte zich uit tot in het huidige Nederland. De noordelijke grens van het rijk liep ter hoogte van Utrecht (het toenmalige Trajectum). Deze stad maakte deel uit van een gebied met rivieren. Deze rivieren, onder andere de Rijn, vormden de natuurlijke limes van het Romeinse Rijk. Dergelijke grenzen waren voor de Romeinen makkelijker te verdedigen; het bewaken ervan vergde de inzet van veel minder soldaten. In het centrum van Utrecht is een metalen monument aangebracht, bestaande uit platen in de straten, dat de limes markeert. Ook staat er een mijlpaal op het Domplein waarop is aangegeven dat daar in 47 na Christus de Romeinse grens liep.

- 4 In het huidige Nederland zijn sporen te vinden van de aanwezigheid van Romeinse soldaten. Bij welk figuur werden de meeste sporen gevonden?

a de driehoek
b de ster
c de cirkel
d **het vierkant**

- 5 De meester van groep 6 toont in een powerpoint een voorbeeld van romanisering. Wat is er op de door hem vertoonde dia te zien?

a een borstbeeld van de filosoof Plato
b **een ruïne van een romaanse kerk**
c een vuursteen gevonden in de omgeving van Vlaardingen
d een drakenschip van de Vikingen

Het proces van het overnemen van Romeinse gewoonten en producten heet romanisering. Hierbij kan worden gedacht aan het gebruik van glaswerk en de munt als betaalmiddel, alsmede aan de aanleg van stenen wegen. De romanisering werkte ook door op lange termijn. Zo werden elementen uit de Romeinse bouwkunst tijdens de Middeleeuwen toegepast in de bouw van vroegchristelijke kerken, gebouwd in de romaanse stijl. Deze gebouwen kenmerken zich door het gebruik van bogen, dikke muren en relatief weinig ramen. De eerste kerken waren omgebouwde Romeinse rechtsgebouwen, zogenoemde basilica.

Open vragen

- 1 Lees de volgende stelling: 'De Griekse cultuur was gericht op verdieping van het leven. De Romeinse cultuur was vooral gericht op praktische bruikbaarheid.'

a Wat wordt er met deze stelling bedoeld?
b Wat hebben de namen Plato en Augustus met de stelling te maken?
c Met welk kenmerkend aspect van tijdvak 2 heeft deze stelling te maken?

- a De Romeinse samenleving was gericht op praktische verschijnselen als gezond eten, lichaamsverzorging en sport. Tevens werd veel waarde gehecht aan goede wegen, wapenuitrusting, militaire vechtstrategieën, architectuur, handel en ontspanning. Bij het laatste kan gedacht worden aan de bouw van theaters en amfitheaters. In de Griekse cultuur (in en rond Athene) was meer behoefte aan artistieke en bezinnende activiteiten. Politiek (democratie), beeldende kunst en filosofie werden er intensief beoefend.
- b Plato (427-347 voor Christus) was een Griekse filosoof die wordt gezien als een van de belangrijkste Griekse wijsgeren. Augustus (63 voor Christus-19 na Christus) werd in 27 voor Christus uitgeroepen tot de eerste Romeinse keizer. Het lukte hem de macht te concentreren bij de keizer, waardoor een eind kwam aan een reeks van burgeroorlogen tussen militaire legioenen, en hij verplichtte de Romeinen hem als keizer te aanbidden (keizercultus).
- c De stelling heeft te maken met kenmerkend aspect 5: 'Groei van het Romeinse imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde'. Zo werden bijvoorbeeld in delen van het Romeinse Rijk filosofiescholen opgezet, waar het denken van Plato werd onderwezen. De praktische Romeinse 'uitvinding' van de verharde wegen werd door het hele Romeinse Rijk toegepast.

2 Vul het volgende schema in.

Begrip	Datering	Omschrijving
democratie	508-322. voor Chr.	Manier waarop de samenleving van Athene werd bestuurd door de volksvergadering (directe democratie).
kerstening	vanaf 313 (Edict van Milaan)	Verschijnsel waarbij de invloed van het christelijk geloof op de samenleving merkbaar wordt in maatschappelijke gebruiken, zoals wetgeving, huwelijk en onderwijs.
romaanse kunst	vooral vanaf 1000	Bouwstijl waarin elementen uit de Romeinse architectuur zijn overgenomen, zoals de rondboog en het tongewelf. De stijl werd vooral toegepast in kerken.
burgerrecht	508 voor Chr.	In de Griekse stadstaat beschikte een deel van de bewoners over burgerrechten. Het ging om vrije mannen die minimaal 35 jaar oud waren. In het Romeinse Rijk beschikte je over burgerrecht wanneer je lid was van een bepaalde stam. Er bestond een hiërarchie in burgerrechten.
limes	40-250 na Chr.	De grens en de verdedigingszone van het Romeinse Rijk.
vandalisme	vanaf 429 voor Chr.	De Vandalen waren een Germaanse stam, die bekendstond om zijn plunderingen. Tijdens de Renaissance werd dit vandalisme genoemd. In 476 plunderden de Westgoten Rome, wat het einde van het West-Romeinse Rijk betekende. Vandalisme is in het huidige woordgebruik een aanduiding voor het vernielen van andermans bezit.

3 Lees de volgende tekst:

Romanisering was het proces waarbij de door Romeinen onderworpen volken geleidelijk de Romeinse cultuur, gewoonten en taal (het Latijn) overnamen.

(Bron: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Romanisering> [geraadpleegd 10 juli 2018])

- a Zou je romanisering typeren als een spontaan cultureel verschijnsel of als een strategie die bewust werd gehanteerd door de Romeinse overheersers? Licht je keus toe.
- b Welke gevolgen had de romanisering op lange termijn?

- a In het antwoord moet vermeld worden dat romanisering door de Romeinen bewust werd toegepast om hun invloed op andere culturen en volken te vergroten. Overwonnen volken pasten zich (vaak gedwongen) aan de Romeinse gewoonten aan.
- b Een aantal Romeinse tradities werden blijvend overgenomen, zoals de manier van bouwen (architectuur), het gebruik van glas en het betalen met muntgeld.

4 De confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest-Europa en de ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten zijn twee kenmerkende aspecten van deze periode.

- a Met welk kenmerkend aspect uit tijdvak 2 heeft de bouw van kerken in het Middellandse Zeegebied te maken? Licht je keus toe.
- b Met welk kenmerkend aspect uit vraag 7 heeft de maatregel te maken dat alle soldaten in het Romeinse leger christen dienden te zijn? Licht je keus toe.

- a Dit voorbeeld heeft te maken met kenmerkend aspect 8. Het gaat hier om een van de eerste openbare uitingen van het christelijk geloof. Voor christenen was het jaar 313 na Christus van groot belang, omdat keizer Constantijn de Grote (keizer van 306 tot en met 337) hun toen de mogelijkheid bood hun geloof in het openbaar te belijden.
- b Dit voorbeeld heeft te maken met kenmerkend aspect 7. Keizer Theodosius de Grote (keizer van 379 tot en met 395) verklaarde in 381 dat het katholieke christendom dat uitging van de drie-eenheid van God (God de Vader, de Heilige Geest en de Zoon) de enige zuivere en door de staat erkende godsdienst was. Het christendom werd staatsgodsdienst.

5 Beschrijf aan de hand van de foto van het neoclassicistische Arnhemse hotel Riche uit circa 1883 in vijf regels de invloed van zowel de Griekse als de Romeinse bouwkunst.

In hotel Riche (gebouwd in 1883) zijn elementen uit verschillende bouwstijlen toegepast. De pilaren zijn geïnspireerd op de Griekse bouwstijl, alsmede de dwarsbalk (architraaf) boven de zuilen en de driehoek bij het dak (timpaan). De bogen zijn afkomstig uit de Romeinse cultuur.



Hoofdstuk 3

Meerkeuzevragen

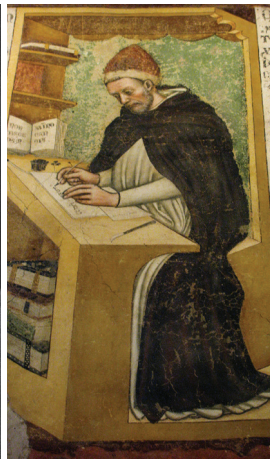
1 Op welke afbeelding is een missionaris te zien?



a



b



c

Op afbeelding b zie je een vorst, te herkennen aan zijn kroon en zwaard. Omdat een missionaris een geestelijke is, zal deze geen zwaard vasthouden. Afbeelding c laat een monnik zien, die aan het werk is in een klooster. Afbeelding a laat de missionaris zien. Hij is net als de monnik een geestelijke en lijkt qua kleding op hem. Echter, de missionaris bevindt zich niet in een klooster, maar daarbuiten omdat hij het christendom verspreidt. Hij houdt een staf vast, wat laat zien dat hij een reiziger is. Tevens draagt hij een boek bij zich (een bijbel), waarmee hij het Woord Gods verspreidt.

2 Hoe wordt het leenstelsel ook wel genoemd?

- a feodaal stelsel
- b hofstelsel
- c rijkenselsel
- d gravenstelsel

- 3 Welk rijtje geeft een correct overzicht van activiteiten die monniken in een benedictijns klooster verrichtten?
- a **overschrijven van boeken, bewerken van het land, gezamenlijk bidden**
 - b rondtrekken om het geloof te verspreiden, armen verzorgen in de stad, het organiseren van kerkelijke spelen
 - c bierbrouwen, het organiseren van carnavalsoptochten, het debatteren over geloofszaken

Dit antwoord sluit goed aan bij het *ora et labora* van de kloosterregel van Benedictus: bid en werk. Wanneer een monnik in het klooster intrad, ging hij werkzaamheden in het klooster verrichten. Monniken verspreidden niet actief het geloof, maar hielpen daar natuurlijk wel bij door bijbels over te schrijven en het goede voorbeeld te geven. Carnavalsoptochten pasten niet bij het kloosterleven, dat heel sober was. Debatteren gebeurde doorgaans niet; de abt was de geestelijk leider die uitleg gaf over het geloof. Het was niet de bedoeling dat monniken daar tegenin gingen.

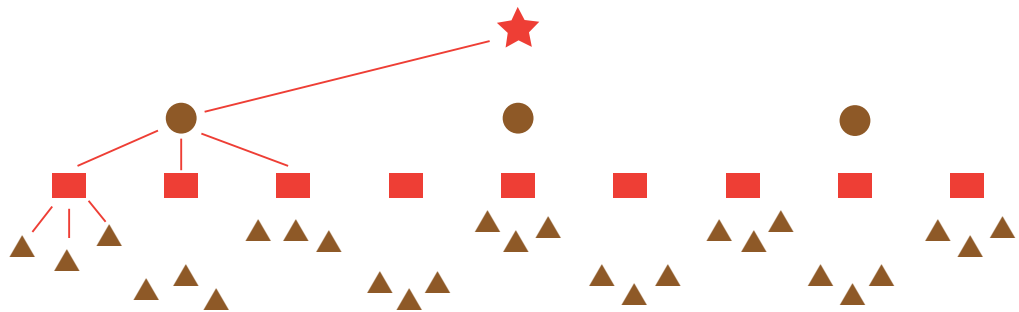
- 4 Welke plichten had een horige in het hofstelsel?
- a afstaan van belasting en dienst in het leger van de heer
 - b bedienen van de molen van de heer en afstaan van belasting
 - c bewaken van de burcht van de heer en afstaan van opbrengsten
 - d **afstaan van opbrengsten aan de heer en diensten voor de heer verrichten**
- 5 Welke stad is in de islam de heiligste stad?
- a Medina
 - b Jeruzalem
 - c **Mekka**
 - d Rome

Mekka is de stad waar Mohammed de boodschappen van God ontving en het centrum van de islam. Medina is ook erg belangrijk, omdat daar de eerste moslimgemeenschap ontstond toen Mohammed met zijn volgelingen naar deze stad vluchtten. Zij wilden echter altijd terugkeren naar Mekka. Jeruzalem speelt in de islam eveneens een belangrijke rol: Mohammed zou deze stad bezocht hebben tijdens een droom. Rome is de zetel van de paus en vooral voor katholieke christenen belangrijk.

Open vragen

- 1
 - a Teken het leenstelsel, vanaf het niveau van de leenheer tot dat van de achter-achter-achtereenman.
 - b Waarom moest een vorst als Karel de Grote door zijn rijk reizen, hoewel hij leenmannen had aangesteld?

a



- b De koning was het hoogste gezag en de hoogste rechter. In sommige zaken kon alleen hij dus beslissen. Verder moest de koning zich regelmatig in zijn verschillende gebieden laten zien om zijn macht te behouden. Het kwam namelijk regelmatig voor dat leenmannen probeerden het gebied in eigen handen te krijgen.

- 2 Kenmerkend aspect 10 gaat over het hofstelsel en horigheid.
 - a Noem twee voordelen die de horige behaalde uit het hofstelsel.
 - b Noem twee voordelen die de heer behaalde uit het hofstelsel.
 - a Veiligheid (bescherming van de heer bij een aanval) en levensonderhoud (hij kreeg een stuk grond om te bewerken en kon met de opbrengsten daarvan zichzelf en zijn gezin voeden).
 - b Inkomsten (zijn horigen droegen een deel van hun opbrengsten van het land en vee aan de heer af) en diensten (zijn horigen verrichtten bijvoorbeeld bouwwerkzaamheden, zorgden voor hout en bedienden de molen).
- 3 Geef een overzicht van alle hedendaagse landen die (deels) bij het Frankische Rijk onder Karel de Grote hoorden.

Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Spanje, Oostenrijk.

- 4 Het verhaal van de moord op Bonifatius door niet-christenen is geen uitzondering, er zijn meer missionarissen aangevallen en/of vermoord tijdens hun bekeringswerkzaamheden. Noem twee redenen waarom de lokale bevolking dit gedaan zou kunnen hebben.

Missionarissen maakten zich doorgaans niet erg geliefd bij de lokale bevolking. Allereerst veroordeelden ze het bestaande geloof als heidens; dus verkeerd. Verder predikten ze het geloof in hun eigen god, wat tegen de denkbeelden van de bevolking inging. Ten derde lieten missionarissen regelmatig lokale heiligdommen vernielen of vernietigen.

- 5 a Noem twee overeenkomsten en twee verschillen tussen Jezus Christus en Mohammed.
- b Binnen de islamitische rijken werden christenen en joden getolereerd. Toch bekeerde een deel van hen zich tot de islam. Noem twee voordelen die dat kon opleveren.

a

Overeenkomsten	Verschillen
Beiden profeet	Jezus was volgens de gelovigen mens en god, Mohammed enkel mens
Kwamen beiden uit het Midden-Oosten	Jezus was alleen religieus leider, Mohammed was zowel religieus leider als bestuurder van een staat
Verspreidden beiden een boodschap van barmhartigheid en zorg voor elkaar	
Werden beiden tegengewerkt door de heersers op dat moment	

- b Voor joden en christenen bestond een extra belasting, omdat ze geen moslim waren. Door zich te bekeren, verviel die belasting. Ook was het voor joden en christenen niet mogelijk om hoge functies in het rijk te krijgen.



Meerkeuzevragen

- 1 **Waarom staan de kruistochten bekend als een zwarte bladzijde in de Europese geschiedenis?**
- a De tochten bevorderden ziekten als pest, tuberculose en cholera.
 - b De tochten gingen gepaard met veel geweld en onschuldige slachtoffers.**
 - c De tochten demonstreerden de onmacht van de kerk.
 - d De tochten leidden tot contact met andere culturen, wat nadelig was voor het Westen.

De belangrijkste redenen zijn de hoeveelheid geweld en de slachtoffers die de kruisvaarders maakten. Tijdens de tochten was natuurlijk sprake van veel ziekten omdat de levensomstandigheden erg zwaar waren, maar dat was in de steden in Europa niet heel anders. De kruistochten waren een bewijs van de macht van de kerk: machtige koningen en edellieden gingen op kruistocht in opdracht van de paus. De kruistochten leidden tot contacten met andere culturen en rijken, die over het algemeen gunstig uitpakten voor Noordwest-Europa. Zo kwamen hier oude bronnen, nieuwe wetenschappelijke kennis en nieuwe producten beschikbaar.

- 2 **Ridders vormden een eigen groep in de Middeleeuwen. Hoe werd een man een ridder?**
- a Iedere ridder erfde het ridderschap van zijn vader.
 - b Hij werd aan het eind van een opleiding tot ridder geslagen.**
 - c Rijke ouders kochten voor hun zoon het ridderschap.
 - d De kerk benoemde een kruisridder met speciale verdiensten tot algemeen ridder.

Een ridder was altijd van adel, maar niet alle mannen van adel waren ridder. Daarvoor moest een jongen een opleiding bij een heer volgen. Hij begon als page, werd daarna schildknaap en werd tot slot tot ridder geslagen. Het ridderschap was dan ook niet te koop, maar kostte wel veel geld, vooral in verband met de uitrusting. Een kruisridder was iemand die deelnam aan een kruistocht en voor zijn vertrek al ridder was.

- 3 Welke functie had een gilde?
- a stimuleren van handel tussen steden in West- en Oost-Nederland
 - b onderhandelen met de landheer over stadsrechten
 - c controleren van de kwaliteit van producten van gildeleden**
 - d steden besturen op basis van een volksraadpleging
- 4 Waardoor brak rond 1350 een grote pestepidemie uit in Europa?
- a Ridders die terugkwamen van de kruistochten brachten besmet eten mee.
 - b De waterputten in steden werden vergiftigd door plunderende legers.
 - c Handelsschepen brachten ratten mee die besmet waren met de pest.**
- 5 Van welk kenmerkend aspect is de Hanze een voorbeeld?
- a 13 Opkomst van handel en ambacht legde de basis voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving**
 - b 14 Opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden
 - c 15 Begin van staatsvorming en centralisatie
 - d 17 Expansie van de christelijke wereld, onder andere in de vorm van de kruistochten

De Hanze was een laatmiddeleeuws Duits handelsnetwerk. Vooral steden in Oost-Nederland, gelegen aan de IJssel, wisten te profiteren van deelname aan dit netwerk. Rond 1450 werd de Hanze minder invloedrijk en verschoof de handel in de Nederlandse gebieden steeds meer naar het westen, naar steden in de provincies Holland en Zeeland.

Open vragen

- 1 In de tijd van steden en staten kwam de burgerij op. Noem drie voorbeelden waaruit blijkt dat de burgerij in de stad belangrijker werd en meer macht verzamelde.

Recht op eigen stadsbestuur: daardoor kon de stad bijvoorbeeld zelf bepalen hoe vaak er markten werden georganiseerd en zo invloed uitoefenen op de handel.
Eigen rechtspraak: de inwoners van de stad ontwikkelden een eigen rechtssysteem en konden zo zelf de orde bewaren.
Stadsmuur bouwen: de stad was niet langer van de heer afhankelijk voor bescherming.

- 2 Hoe verklaar je de relatief zeer hoge verstedelijking in de Lage Landen rond 1500 (zie tabel 4.1 in het boek)?

Dit gebied was een belangrijk handelscentrum in Europa. Voor handel zijn steden noodzakelijk en een groeiende stad zorgt weer voor een toename van de handel.

- 3 Bedenk twee voordelen die de verdedigende partij van een kasteel heeft en twee manieren waarop de aanvallende partij een kasteel toch kon innemen.

Verdedigers	Aanvallers
Dikke stenen muren waar men niet doorheen kon	Door een langdurige omsingeling kunnen de voorraden in het kasteel opraken, waarna de verdedigers het moeten opgeven
Gracht om het kasteel om de vijand op afstand te houden	Bij een tegenaanval kunnen de aanvallers makkelijk wegvluchten
De vijand kan beschoten en bekogeld worden, zonder zelf gemakkelijk geraakt te worden	

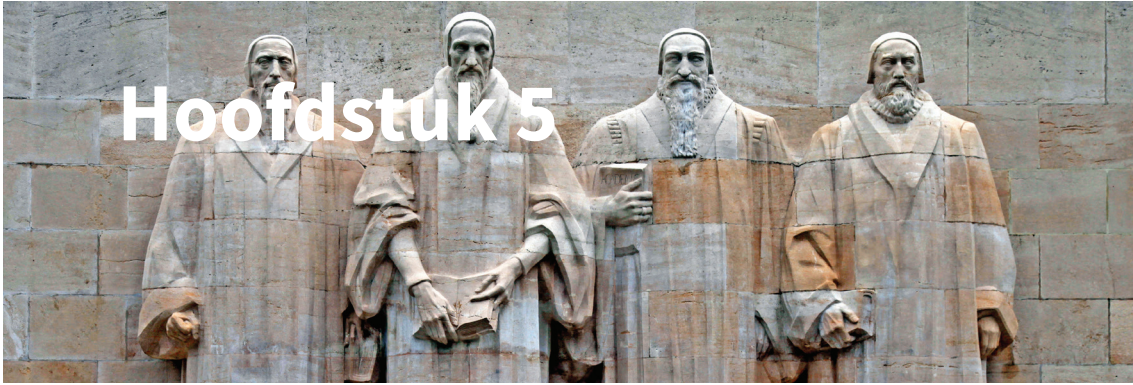
- 4 Kenmerkend aspect 15 is ‘Begin van staatsvorming en centralisatie’. Licht toe wat de volgende drie namen / begrippen hiermee te maken hebben: huwelijkspolitiek, Filip van Bourgondië, Staten-Generaal.

De meeste rijken van machtige heersers bestonden uit verschillende gebieden die eerder niet met elkaar verbonden waren. Deze gebieden werden bijvoorbeeld veroverd of door huwelijkspolitiek aan het rijk toegevoegd. Om van al die losse provincies een staat te maken (staatsvorming), probeerden heersers zoveel mogelijk de macht te centraliseren. Dat deden ook de hertogen van Bourgondië, waarvan Filips de Goede de beroemdste is. Met een eigen leger, ambtenaren en landelijke rechtspraak probeerden ze een centraal bestuurd staat te creëren. Een goed voorbeeld daarvan is de door de Filips gecreëerde Staten-Generaal, waarin hij overlegde met afgevaardigden van alle provincies van zijn rijk.

- 5 Vul in het schema vier kenmerken in van een romaanse en een gotische kerk. Wat valt je op als je de kenmerken vergelijkt?

	Romaanse kerk	Gotische kerk
1	Kleine ramen	Grote ramen
2	Rechte en ronde vormen	Spitse vormen
3	Vaak laag	Vaak hoog
4	Vaak een enkele toren	Vaak meerdere torens

Dankzij de ontwikkelingen in de bouwtechniek kon men kerken bouwen die indrukwekkender waren. Ze waren lichter en hoger en waren zo nog meer symbolen van de macht van God.



Meerkeuzevragen

- 1 Welke stelling over de ontdekkingsreizen in de zestiende eeuw is juist?
 - a **Deze ontdekkingsreizen leidden tot het ontstaan van de wereldhandel.**
 - b Deze ontdekkingsreizen leidden direct tot slavernij.
 - c Deze ontdekkingsreizen leidden tot opkomst van het protestantisme.
 - d Deze ontdekkingsreizen zorgden voor welvaart bij 75 procent van de Europese bevolking.
- 2 Wat was de belangrijkste kritiek van Maarten Luther op de katholieke kerk?
 - a De kerk betaalde de priesters al jaren onvoldoende salaris.
 - b De paus en de bisschoppen verboden vrouwen om priester te worden.
 - c **De kerk stelde dat God je zonden vergaf als je aflaten kocht.**
 - d De meeste bisschoppen waren gehuwd.

Volgens de kerkhervormer Maarten Luther tastte de aflaathandel de kern aan van het christelijk geloof: het erkennen van de mens dat hij zondig is ten opzichte van de medemens en God en dat hij weet dat Jezus voor zijn zonden stierf en opstond, waardoor hem zijn zonden zijn vergeven. De aflat maakte van het geloof een soort handel: wie veel geld bezat, kon zijn schuld afbetalen, op dezelfde manier verder leven en vervolgens opnieuw zijn schuld afbetalen. Zo verkreeg je ook een plek in de hemel.

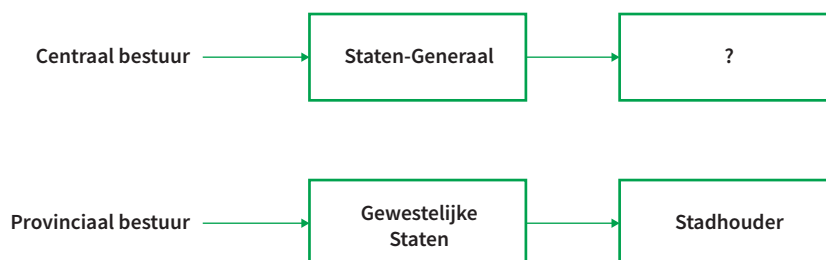
- 3 In de *Klacht van de vrede* (1517) pleit Erasmus van Rotterdam voor een op harmonie gerichte benadering van conflicten tussen volken: voer geen oorlog, sticht vrede. Van welk soort denken is deze zienswijze een voorbeeld?
 - a van het protestantse denken: dat elk volk recht heeft zijn geloof te verdedigen
 - b van het verlichtingsdenken: met de rede los je problemen tussen groepen mensen op
 - c **van het humanistische denken: de mens moet menselijk omgaan met zijn medemens**
 - d van het katholieke denken: in de Bijbel staat dat vechten voor het geloof nodig is

Het humanisme is een stroming van denkers en kunstenaars die antwoorden op belangrijke levensvragen haalden uit bronnen uit de oudheid, zoals Griekse, christelijke en Romeinse geschriften. Een kerngedachte van het humanisme is dat de mens menselijk met de ander omgaat. Desiderius Erasmus van Rotterdam was een priester die op veel belangrijke vragen antwoorden zocht bij Griekse denkers en bijbelschrijvers. In zijn boek *Klacht van de vrede* (1517) keerde Erasmus zich tegen het onmenselijke geweld van oorlogen en hij schreef hij onder andere: 'Er is nauwelijks een vrede zo onrechtvaardig, dat hij niet te verkiezen is boven de rechtvaardigste oorlog' (Erasmus, D. (1986). *Klacht van de vrede*. Rotterdam: Ad Donker, p. 60).

- 4 **Waarom kan de afzetting van Filips II in 1581 gezien worden als keerpunt in de houding van de opstandelingen?**
- a **Ze erkennen Filips II niet langer als heer der Nederlanden.**
 - b Ze gaven er de voorkeur aan om onder een andere Spaanse vorst te leven.
 - c Ze wilden liever de door Filips II aangestelde landvoogd Alva als vorst.
 - d Ze wilden liever verder met Filips II als lid van de Staten-Generaal.

Tot 1581 waren de opstandelingen in de Nederlanden trouw aan de heer der Nederlanden en koning van Spanje, Filips II. De meesten van hen waren protestants en Bijbelgetrouw. Ze hielden zich aan Gods Woord, waarin stond dat de mens een koning, als van God gegeven, als meerdere diende te erkennen. God had ook Filips II aangesteld. Deze verbood echter de uitoefening van de ware godsdienst, het protestantse geloof, aldus de opstandelingen. Zij stelden daarmee de Bijbel boven Filips II. God zou de opstandelingen zo de mogelijkheid, zelfs het recht hebben gegeven om ongehoorzaam te zijn aan hun heer. Zij ondertekenden in 1581 de Acte van Verlatinghe, waardoor zij Filips II niet langer erkennen als heer der Nederlanden.

- 5 **Welke functie moet worden ingevuld op de plaats van het vraagteken in dit schema van de bestuursstructuur van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden?**
- a admiraal
 - b burgemeester
 - c minister-president
 - d **raadpensionaris**



Figuur 5.11
De bestuursstructuur in de Republiek

Open vragen

- 1 Hier volgen een aantal vragen over Columbus en zijn ontdekking van Amerika.
 - a Waarom was de goedkeuring van de katholieke kerk nodig toen Columbus in 1492 op 'ontdekkingsreis' ging?
 - b Waarom staat 'ontdekkingsreis' bij vraag 1a tussen aanhalingstekens?
 - c Met welk kenmerkend aspect heeft vraag 1a te maken en waarom?
 - d In verschillende Latijns-Amerikaanse landen wordt op 12 oktober Columbusdag gevierd. Wat wordt er met de tekst op deze kaart bedoeld?
 - a De katholieke kerk bepaalde wat waar was. Zo stelde de kerk dat de aarde plat was (Job 26: 11). Columbus kreeg toestemming om een kortere route naar India te zoeken. Hij wist bij vertrek dat de aarde rond was, maar vertelde dat niet verder, omdat hij wist dat de kerk hem daarvoor zou veroordelen.
 - b Op de kaart wordt gewezen op het gevolg van de ontdekking van Amerika door Columbus (1492): de bezetting van een continent door Spanje en Portugal. Er wordt gesuggereerd dat dit is alsof iemand je huis binnenwandelt en vervolgens doodleuk zegt dat hij er woont.
 - c Het ging zoals bij 1a reeds werd vermeld niet om een ontdekkingsreis, maar om een zoektocht naar een kortere route naar Indië.
 - d De vraag gaat over de ontdekkingsreizen en heeft dus te maken met kenmerkend aspect 20.

- 2 Lees de volgende bewering: 'Luther wilde hoe dan ook de katholieke kerk verlaten.'
 - a Wie zou deze bewering in het jaar 1550 gedaan kunnen hebben? Kies uit: een rabbijn, een katholieke priester of een protestante ouderling. Motiveer je keus.
 - b Beschrijf drie gevolgen van de Reformatie.
 - c In 2004 verenigden in Nederland de gereformeerden, hervormden en de lutheranen zich in de Protestantse Kerk van Nederland. Verklaar waarom het kerkelijk landschap bij protestanten zo veel verdeelder is dan bij katholieken.
 - d De oecumenische beweging streeft naar het opheffen van grenzen tussen verschillende geloofsgroepen. Wat heeft deze beweging te maken met de Reformatie?
 - a Het meest waarschijnlijke antwoord is: een katholieke priester. Deze zal stellen dat Maarten Luther met zijn leer geen toekomst in de katholieke kerk zag en zich genoodzaakt voelde om die te verlaten. Een protestante ouderling daarentegen zal beweren dat Maarten Luther probeerde de kerk te hervormen, maar dat vooral de paus dit onmogelijk maakte, waardoor Luther de kerk gedwongen moest verlaten.
 - b Er ontstond een nieuwe kerk, de protestantse kerk. Er ontstond verdeeldheid onder de Europese bevolking. Enerzijds ontstond onzekerheid onder de Europese bevolking en anderzijds ontstond de mogelijkheid om in vrijheid keuzes te maken.
 - c De rooms-katholieke kerk heeft een hiërarchische organisatie met de paus aan de top. Bij protestanten bezitten alle kerkleden zeggenschap. Deze democratische macht van de gewone kerkleden zorgt – door afwezigheid van een centraal kerkgezag – voor de mogelijkheid van ruzies en kerkscheuringen.

- d In de oecumenische beweging streven gelovigen met diverse christelijke achtergronden naar samenwerking en/of eenheid. Voorbeelden van oecumenische organisaties in Nederland zijn de KRO/NCRV, waarin katholieken en protestanten samenwerken in een omroep, en het CDA, dat als een oecumenische politieke partij van protestanten en katholieken getypeerd kan worden.

3 Lees de volgende tekst:

‘Filips kreeg de leiding over Spanje, Portugal, delen van Italië, een stukje in Frankrijk, Amerikaanse koloniën en natuurlijk de Nederlanden. Filips wilde in zijn koninkrijk centralisatie. Waarom? Hij wilde dat hij op vaste basis belasting kon ontvangen en niet dat het de ene keer meer was en de andere keer minder. Verder wilde hij dat overal in zijn rijk dezelfde wetten waren, zodat er geen misverstanden konden ontstaan op straffen. Iedereen moest overal op dezelfde manier berecht worden’
(https://wikikids.nl/Tachtigjarige_Oorlog).

- a Welke oorzaak van de Opstand wordt in deze tekst beschreven?
- b Wat was volgens jou de belangrijkste oorzaak voor het ontstaan van de Opstand?
- c Had de Nederlandse Opstand voorkomen kunnen worden? Licht je antwoord toe.

- a In de Nederlanden konden bepaalde steden hun eigen belastingen innen. Een voorbeeld hiervan was het stapelrecht, dat inhield dat schepen die de haven van een stad binnenvoeren en er hun goederen wilden verhandelen ‘stapelrechtgelden’ moesten betalen. Verder golden in bepaalde delen van de Nederlanden andere wetten dan in andere delen. Steden en gewesten (of provincies) genoten een zekere mate van autonomie.
- b Het verbieden door Filips II van het in het openbaar belijden van het protestantse geloof en het vervolgen van protestanten vanwege dat geloof wordt als de hoofdoorzaak van de Nederlandse Opstand gezien. Het gaat namelijk om een persoonlijk geloof dat de kern van de menselijke identiteit raakt.
- c Dit is lastig te zeggen, maar wanneer Filips II de protestanten spoedig na zijn aantreden godsdienstvrijheid had gegeven, was de kans dat er een opstand was uitgebroken kleiner geweest.

4 Noem drie overeenkomsten tussen het humanisme en de Renaissance. Gebruik hierbij informatie uit de kenmerkende aspecten 18 en 19.

Ten eerste het stellen van kritische vragen over voor die tijd belangrijke kwesties, zoals: Wat is goede kunst? Wat is de waarheid van klassieke geschriften? Hoe betrouwbaar zijn middeleeuwse bronnen, zoals schilderijen? Ten tweede het meer centraal stellen van de mens als uitgangspunt bij het bedrijven van kunst. Ten derde het terugrijpen op oorspronkelijke klassieke bronnen om daarin mogelijke antwoorden op belangrijke levensvragen te vinden. Vooral bij het laatste speelt kenmerkend aspect 19 (Hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de Klassieke Oudheid) een belangrijke rol.

- 5 Schets in vijf regels een biografisch portret van Erasmus van Rotterdam. Maak daarbij gebruik van de volgende woorden: Reformatie, humanist en goede manieren.

Erasmus was een in Rotterdam geboren katholieke priester die erin slaagde om zich te ontwikkelen tot een autonome geestelijke. Hij was adviseur van belangrijke vorsten en schreef over het geloof en de vrije wil. In zijn *Lof der zotheid* (1511) hekelde hij de onkunde van priesters. Hoewel hij kritiek had op de rooms-katholieke kerk bleef hij katholiek en keurde hij het optreden van Maarten Luther en de **Reformatie** af. Erasmus wordt gezien als **humanist** vanwege zijn geschriften, waarin hij pleit voor het toepassen van **goede manieren** en het zelf nadenken van de mens.



Meerkeuzevragen

- 1 Deze tekst van Joost van den Vondel (1587-1679) gaat over een historische gebeurtenis uit 1648. Met welk kenmerkend aspect hebben de tekst van Vondel en de historische gebeurtenis te maken?

De koeien geven melk en room

Het is al boter tot den boom

Men zingt al pais en vree

- a 23: Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie
- b 24: De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek
- c 25: Het streven van vorsten naar absolute macht
- d 26: De wetenschappelijke revolutie
- 2 Wat maakte de Gouden Eeuw in de Republiek mogelijk?

- I De meeste inwoners van de Republiek beschikten over een goede handelsmentaliteit.
- II De geografische ligging van de Nederlanden was heel geschikt voor handel.

- a Alleen I was een voorwaarde.
- b Alleen II was een voorwaarde.
- c I en II waren voorwaarden.
- d I en II waren geen voorwaarden.

Een goede handelsmentaliteit stimuleerde het handelen, waarbij risico's niet werden gemeden en nieuwe ideeën werden toegepast. Er was sprake van een bepaald soort opportunisme. De bereidheid om het verdiende geld te investeren in de onderneming maakte ook onderdeel uit van de handelsmentaliteit. Deze mentaliteit ging gepaard met een calvinistische arbeidsethiek, die zich kenmerkte door hard werken en een groot verantwoordelijkheidsgevoel. De geografische ligging van de Nederlanden was tevens een positieve factor die de Gouden Eeuw mogelijk maakte. Aan de ene kant was er de ligging aan zee, die aanvoer van goederen via het open water moge-

lijk maakte, en aan de andere kant waren er de rivieren, die zorgden voor een goede afvoer van goederen naar het achterland.

3 Welke stelling over de Gouden Eeuw is juist?

- a De Gouden Eeuw duurde in feite 150 jaar, van 1550 tot 1700, en was dus geen eeuw.
- b De meeste mensen in de Republiek die van de welvaart in de Gouden Eeuw profiteerden, woonden in steden met een inwonersaantal tussen de 15.000 en 30.000 inwoners.
- c Onderzoek naar de Gouden Eeuw toonde aan dat een miljoen schilderijen van Hollandse meesters in huishoudens aanwezig waren.**
- d In de Gouden Eeuw waren opvallend veel grachtenpanden in Hollandse steden voorzien van een goudkleurige ingang.

Het feit dat 1 miljoen van de waarschijnlijk 1,5 miljoen huishoudens een werk van een Nederlandse schilder in huis hadden, kan als teken van welvaart gezien worden. Het bezitten van een dergelijk werk kan verklaard worden uit het feit dat schilderijen als investeringsobject en statussymbool werden aangeschaft.

4 Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereld economie (kenmerkend aspect 23) zijn kenmerken van periode 6. Welke van de volgende zeventiende-eeuwse organisaties is hiervan een goed voorbeeld?

- a de Unie van Utrecht
- b de Hanzesteden
- c de WIC**
- d de internationale gilden

De West-Indische Compagnie (1621) was een scheepvaartonderneming die handel voerde met Afrika en Latijns-Amerika. Er was sprake van een driehoekshandel, waarbij ook slaven werden verhandeld. De WIC was een speler op de vrije markt (een kenmerk van het kapitalisme) waarop vraag en aanbod regeerden.

Tabel 6.2

Soldij WIC en VOC in guldens per maand (Delepeleire, 2004)

Functie	WIC	VOC
Directeur/gouverneur-generaal	300	500/1200
Opperkoopman	100	120
Oppercommiezen	80	80-100
Equipagemeester	50	150
Vaandrig	40	36-40
Predikant	100	120
Boekhouder-generaal	70	130

- 5 Welk historisch feit wordt bevestigd door de gegevens uit tabel 6.2 met betrekking tot de soldij van de WIC en de VOC?
- a De VOC werd eerder opgericht dan de WIC.
 - b De WIC handelde in goedkopere 'waren', zoals slaven.
 - c **Werken voor de VOC leverde meer geld op dan werken voor de WIC.**
 - d De VOC maakte minder winst dan de WIC.

Open vragen

- 1 Lees de volgende namen en functies aandachtig door:

Hugo de Groot	rechtsgeleerde
Filips II	Koning van Spanje, heer der Nederlanden
Johan de Witt	raadpensionaris
Rembrandt van Rijn	schilder
Baruch de Spinoza	filosoof
Joost van den Vondel	dichter
Prins Maurits	stadhouder van Holland

- a Noteer bij de namen de functie van de persoon.
- b Noteer van wie overblijft wat hij was of deed.

- 2 Lees de volgende tekst:

De handel was een belangrijke oorzaak van de Gouden Eeuw. Rond 1600 gingen de Nederlanders naar Indië. Hier kochten ze specerijen. De regenten, de rijke kooplieden, richtten de VOC op. Dit was het enige bedrijf dat de specerijen in Indië mocht kopen. De kooplui konden de specerijen op deze manier goedkoop inkopen en voor een hoge prijs verkopen. Zo werd er veel winst gemaakt.

(Bron: www.entoen.nu/nl/page/34514/de-gouden-eeuw)

- a De handel wordt in deze tekst genoemd als belangrijke oorzaak van de Gouden Eeuw. Beschrijf nog twee oorzaken van het ontstaan van de Gouden Eeuw.
- b Omschrijf in maximaal 25 woorden het verschijnsel Gouden Eeuw.
 - a **De Gouden Eeuw werd mede veroorzaakt door de calvinistische arbeidsethiek en de technologische voorsprong in de Nederlanden – denk bijvoorbeeld aan toepassingen in de scheepvaart.**
 - b **De Gouden Eeuw was een periode in de Nederlandse geschiedenis die duurde van 1600 tot 1700 en die werd gekenmerkt door economische en culturele bloei. Deze bloei voltrok zich vooral in het westelijk gedeelte van de Nederlanden (Holland en Zeeland) en met name in de steden (Amsterdam, Leiden, Haarlem en Delft).**



Figuur 6.14
Cartoon van Tom Janssen

3 Bekijk de cartoon van Tom Janssen.

- Premier Jan Peter Balkenende (CDA) gaf in 2006 in de Tweede Kamer aan dat het in Nederland ontbrak aan een VOC-mentaliteit. Wat zou hij hiermee bedoeld hebben?
 - Waarom kijkt Wouter Bos (Partij van de Arbeid) op de cartoon verbaasd toe?
 - Noem drie verschillen tussen de VOC en de WIC.
 - Waarom zou premier Balkenende geen beroep hebben gedaan op de WIC-mentaliteit?
 - Op welk kenmerkend aspect van tijdvak 6 heeft de cartoon betrekking?
- Minister-president Jan Peter Balkenende deed een beroep op het actueel maken van de handelsmentaliteit die de Nederlanders in de zeventiende eeuw bezaten. Hij stelde tijdens de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer in 2006: 'Laten we blij zijn met elkaar. Laten we optimistisch zijn. Laten we zeggen Nederland kan het weer. Die VOC-mentaliteit. Over grenzen heen kijken. Dynamiek. Toch?' (<https://www.youtube.com/watch?v=mBN8xJby2b8>, geraadpleegd 8 januari 2019).
 - Wouter Bos, lid van de oppositie, kijkt toe hoe de premier politiek probeert te scoren met het verleden. Balkenende lijkt een punt te hebben gemaakt.
 - Ten eerste werd de VOC eerder opgericht, namelijk in 1602. Ten tweede voerde de VOC handel met Indië en niet met Latijns-Amerika. Ten derde maakte de VOC zich in tegenstelling tot de WIC niet schuldig aan grootschalige slavenhandel.
 - Het imago van de WIC is al heel lang veel negatiever dan dat van de VOC, wat verklaard wordt door de intensievere handel in slaven. Overigens maakte ook de VOC zich schuldig aan slavenhandel.
 - Op kenmerkend aspect 23 (Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie).



Figuur 6.15
Liggende leeuw van Rembrandt van Rijn (circa 1660-1665)

- 4 **Bekijk de prent van Rembrandt van Rijn.**
- a Noem drie redenen waarom een Amsterdamse koopman de prent van de liggende leeuw van Rembrandt van Rijn zou willen aanschaffen.
 - b Reageer op de stelling 'Het is begrijpelijk dat het werk van Rembrandt van Rijn wereldwijd populairder werd dan het werk van Joost van den Vondel'.
 - a Ten eerste als beleggingsobject. Kunst stond erom bekend dat het haar waarde op lange termijn behield. Ten tweede als statussymbool: het bezitten van een prent van Rembrandt van Rijn gaf binnen je netwerk van contacten aanzien. Ten derde om esthetische redenen: dergelijke prenten werden mooi gevonden en daarom aangeschaft.
 - b Rembrandt van Rijn gebruikt een universele taal: beeldtaal. Deze taal is in principe door iedereen te verstaan. Joost van den Vondel was een Nederlandse dichter en maakte dus gebruik van de Nederlandse taal, wat een barrière vormde voor lezers uit andere landen. Daarnaast is het werk van Rembrandt van Rijn van uitzonderlijk hoge kwaliteit. Zie ook: J.L. Price (2011). *Dutch culture in the Golden Age*. Londen: Reaktion Book.
- 5 **Een kenmerkend aspect van deze periode is 'de wetenschappelijke revolutie'.**
- a Beschrijf in eigen woorden wat deze revolutie inhield.
 - b Noem minimaal twee namen van Nederlandse wetenschappers die medeverantwoordelijk waren voor deze revolutie en geef aan waarom zij dit waren.
 - a De economische welvaart in de Nederlanden maakte het mogelijk dat investeringen werden gedaan in de wetenschap (uitvinding van microscopen, telescopen, schepen, navigatiematerialen en de zeilwagen). Deze investeringen waren nodig om de voorsprong op concurrenten in de handel te continueren.

- b Antoni van Leeuwenhoek werd bekend om zijn microscopen en Christiaan Huygens om zijn slingeruurwerk en zijn Hollandse kijker. Simon Stevin werd populair met zijn zeilwagen en Jan Adriaanszoon Leeghwater werd bekend om het droogmalen van polders.



Meerkeuzevragen

- 1 **Waarom wordt de tweede helft van de achttiende eeuw de pruikentijd genoemd?**
 - a De mode met extreme kapsels domineerde het straatbeeld, zelfs de armen droegen opvallende en dure pruiken.
 - b De elite nam de trend uit Frankrijk over door pruiken te dragen.**
 - c Een bijzonder fanatieke haarluis noodzaakte 75 procent van de bevolking zich kaal te scheren en tijdelijk een pruik te dragen.
 - d Alleen vrouwen met een pruik werden mooi gevonden en daarom droeg bijna iedere vrouw een pruik.

Het begrip 'pruikentijd' werd overgenomen uit het Duits en geïntroduceerd door de historicus Conrad Busken Huet. De term staat voor de achttiende eeuw, waarin de gegoede klasse zichzelf verplichtte om pruiken te dragen, waarmee ze zich onderscheidde van de lagere klassen. De pruiken werden bepoederd en zorgvuldig opge maakt. Het dragen van dergelijke pruiken maakte het verrichten van fysieke arbeid welhaast onmogelijk. De pruik maakte onderdeel uit van een kledingstijl die zich kenmerkte door kostuums, kniebroeken en hoepelrokken. Het idee hierachter was dat het uiterlijk vertoon van de mens bepalend was voor zijn identiteit.

- 2 **Welke gedachte hoorde bij aanhangers van de Verlichting?**
 - a Ieder mens heeft de plicht om goed te doen en bezit het recht om deze plicht niet te gebruiken.
 - b Mensen beschikken over een ratio die kan worden ingezet bij het beantwoorden van belangrijke levensvragen.**
 - c Slaven zijn net als slaveneigenaren redelijke wezens en bezitten daarom recht op bewegingsvrijheid.
 - d De samenleving is door Gods redelijke denken zo georganiseerd dat deze niet gewijzigd mag worden.

De Verlichting was een cultureel-filosofische en intellectuele stroming in Europa die ruwweg samenviel met de achttiende eeuw. De aanhangers van de Verlichting reageerden op een situatie waarin het dogmatische geloof in de openbaring bepalend was voor het geven van antwoorden op levensvragen. Wat de kerk beweerde op basis van de Bijbel werd in de Verlichting niet langer als absoluut juist erkend. Het ging

erom de rede, als hoogste vorm van menselijk denken, te gebruiken en ontwikkelen om antwoorden te vinden op belangrijke levensvragen, zoals: Is de mens van nature goed? Kan de mens alles weten wat te kennen is? Welke staatsvorm is het best voor de samenleving? Aangenomen werd dat ieder mens beschikking had over een rede en deze – door bereidheid en opvoeding – kon inzetten en ontwikkelen.

3 Waardoor ontstond de Bataafse Republiek?

- a Aanhangers van de ideeën achter de Franse Revolutie wisten stadhouder Willem V na een goed gesprek te bewegen het land te verlaten.
- b Patriotten slaagden erin om samen met Franse troepen de Oranjes uit het centrum van de macht te stoten.**
- c Willem V wilde samenwerken met Napoleon, maar de republikeinen staken daar een stokje voor en vermoordden hem.
- d De Engelsen slaagden er met de invasie in Scheveningen in de stadhouder te ontvoeren en verleenden hem asiel in Londen.

4 Uit welk huidig land haalde de WIC slaven?

- a Indonesië
- b Ivoorkust**
- c El Salvador
- d Suriname

5 Het abolitionisme kenmerkt zich door de gedachte ...

- a ... dat burgers geen slaaf mogen zijn van de overheid.
- b ... dat slavernij haaks staat op de menselijke waardigheid.**
- c ... dat met geweld moet worden voorkomen dat mensen ooit nog slaven worden.
- d ... dat absolutisme leidt tot slavernij.

In 1783 ontstond in Groot-Brittannië een antislavernijbeweging. Vanaf 1787 werd de term 'abolitionisme' gebruikt voor het streven naar afschaffing van slavernij. In Groot-Brittannië ontstonden lokale actiegroepen, vaak gevormd door protestantse gelovigen, die door middel van bijeenkomsten, pamfletten en petitie probeerden de slavernij aan banden te leggen. In 1807 nam het Britse parlement een wet aan waarin werd bepaald dat een schip dat een slaaf vervoerde een boete zou krijgen van £ 100. Doel was het afschaffen van de trans-Atlantische slavenhandel, niet zozeer de slavernij wereldwijd. In 1794 nam de Nationale Conventie van Frankrijk een wet aan die slavernij verbood. Pas in 1863 schafte Nederland de slavernij af.

Open vragen

1 Lees de volgende stelling: 'De naam Zilveren Eeuw is een betere benaming voor de achttiende eeuw dan de pruikentijd.'

- a Gebruik twee argumenten om deze stelling te bevestigen.
- b Doe hetzelfde om de stelling te ontkennen.

- a Ten eerste suggereert de aanduiding van de achttiende eeuw als Zilveren Eeuw dat in deze eeuw de handel en het leven aan kwaliteit inboetten ten opzichte van de Gouden Eeuw. Ten tweede zorgt de term 'Zilveren Eeuw' ervoor dat er een soort continuïteit in benaming is: na de Gouden Eeuw komt de Zilveren Eeuw.
- b Ten eerste zegt de naam Zilveren Eeuw op zich niks. Deze kan verwijzen naar bijvoorbeeld voorwerpen die van zilver zijn of naar een bepaalde kwaliteit van leven. De aanduiding is dan te vaag. Ten tweede kan beter worden gesproken van pruikentijd, omdat dit een wezenlijk kenmerk van de achttiende eeuw weergeeft.

2 Lees het volgende citaat:

'Haley bleef een paar dagen in de stad. Hij ging elke dag naar de markt en kocht er meer slaven. Hij deed zware kettingen om hun handen en voeten en borg ze met Tom in de gevangenis op. Toen hij alle slaven had gekocht die hij wilde hebben en gereed was voor vertrek, dreef hij ze voor zich uit, alsof ze vee waren, naar een boot waarmee hij naar het zuiden wilde gaan.'

- a Uit wat voor een soort boek komt dit citaat?
- b Wat heeft dit fragment met abolitionisme te maken?
- c Wat voor persoon zou het boek hebben geschreven waaruit dit citaat komt? En met welk doel?
- d Met welk kenmerkend aspect uit periode 7 heeft dit boek te maken?

- a Het fragment komt uit een boek waarin geprotesteerd wordt tegen de slavernij: *De hut van oom Tom*, geschreven door Harriet Beecher Stowe (1852). In het fragment (hoofdstuk 8 van het boek) wordt beschreven hoe zwarte mensen worden verhandeld als voorwerpen. Het abolitionisme keerde zich tegen de handel in zwarte slaven vanwege situaties zoals beschreven in het fragment.
- b Iemand die aandacht wil vragen voor de misstanden van de slavernij. Het boek werd geschreven door Harriet Beecher Stowe. Zij was de dochter van een protestantse dominee in de Verenigde Staten en zag met eigen ogen hoe slaven werden behandeld. Dit was voor haar aanleiding om het boek te schrijven. Deze manier van omgang met mensen was volgens haar christelijke geloof, dat stelt dat iedereen gelijkwaardig is, onacceptabel.
- c Het boek was een poging de ogen te openen van de vele christelijke slavenhandelaars, die ervan uitgingen dat witte mensen superieur waren aan zwarte mensen; iets wat in strijd is met het christelijk geloof.

d Met kenmerkend aspect 30 (Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme).

3 De Bataafse Republiek bestond van 1795 tot en met 1806.

- a Verklaar de naam van de Republiek.
- b Beschrijf kort de aanleiding voor het ontstaan van de Bataafse Republiek.
- c In welke republiek zou een gemeenteambtenaar het liefst hebben geleefd: in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1702) of in de Bataafse Republiek (1797)? Motiveer je antwoord.

a Met de naam 'Bataafse Republiek' verwijzen de stichters naar de Germaanse stam de Bataven, die, in de tijd dat Julius Caesar in de Lage Landen de baas was, probeerde zijn autonomie te verdedigen of heroveren. De term 'Republiek' wijst op de afwezigheid van een machthebber met een vorstelijke status, zoals een koning of prins.

b Directe aanleiding voor het ontstaan van de Republiek was de komst van het Franse leger in 1795. Met steun van Nederlandse patriotten verdreef het stadhouder Willem V en maakte zo een einde aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

c In de Bataafse Republiek hadden burgers verhoudingsgewijs meer inspraak in de manier waarop de samenleving (politiek) georganiseerd was. Met die gedachte in het achterhoofd zou een gemeenteambtenaar waarschijnlijk liever hebben geleefd in de Bataafse Republiek. Alternatief antwoord: De gemeenteambtenaar had zijn baan misschien te danken aan zijn trouw aan de stadhouder en zou dus liever in de Republiek leven.

4 Wat hebben de namen Charles de Montesquieu, Eise Eisinga en Immanuel Kant met elkaar te maken?

Dit zijn de namen van mannen die bekendstonden om het gebruik van hun ratio (rede). Het waren Verlichtingsdenkers die waarde hechtten aan het gebruik van de rede als bron om antwoorden uit te halen op belangrijke levensvragen.

5 Licht de bewering toe dat het in de achttiende eeuw in de Republiek net als in de eeuwen daarvoor ging om de strijd tussen voor- en tegenstanders van de centrale macht.

In de Nederlanden bestond een tegenstelling tussen een groep die vond dat het gezag en de macht dienden te berusten bij een sterke leider of familie en een groep die vond dat steden de macht moesten bezitten. In de steden hadden rijke ondernemers het voor het zeggen. Deze regenten werden ook wel staatsgezinden genoemd. In de zeventiende eeuw heerste er een strijd tussen aanhangers van de prins en de regenten. In de achttiende eeuw waren het vooral de patriotten (vaderlandslievenden met democratische opvattingen) die zich tegen de prinsgezinden keerden.



Meerkeuzevragen

- 1 Wat werd in 1815 op het Congres van Wenen bepaald?
 - a dat de Fransen schadevergoeding moesten betalen aan de Duitsers
 - b dat de Fransen Duitse en Engelse troepen op hun grondgebied dienden te tolereren
 - c dat Nederland en België werden samengevoegd**
 - d dat de Fransen niet langer deel mochten uitmaken van de Volkenbond

- 2 Welk vervoermiddel werd rond 1840 in Nederland het meest gebruikt om van de ene stad naar de andere te reizen?
 - a de fiets
 - b paard en wagen
 - c de stoomtrein
 - d de trekschuit**

Nederland kende aan het begin van de negentiende eeuw een uitgebreid waterwegennet en de trekschuit voer volgens vaste dienstregeling. De schuit werd getrokken door een paard, dat over het jaagpad liep. De trekschuit voer reeds in de zeventiende eeuw en was voor iedereen beschikbaar, mits het gevraagde tarief voor de reis werd betaald. Het was feitelijk een vorm van openbaar vervoer. Er bestonden meerdere klassen in de trekschuiten, waardoor er een verschil was in comfort qua reizen. Vooral in gebieden waar veel te bevaren wateren waren, voeren de schuiten. Een trekschuit voer ongeveer zeven en een halve kilometer per uur. In gebieden waar geen water was, reisde men te paard of per diligence of postkoets. Vooral het reizen per diligence was een kostbare aangelegenheid. Paard en wagen raakten uit en de stoomtrein deed pas in 1839 zijn intrede. De fiets werd vanaf het begin van de twintigste eeuw een veelgebruikt vervoermiddel (De Bas, 2005: 234).

- 3 Van welk kenmerkend aspect is het aannemen van het Kinderwetje van Samuel van Houten (1874) een voorbeeld?
 - a 31: De industriële revolutie legde in de westerse wereld de basis voor een industriële samenleving
 - b 32: De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme
 - c 34: De opkomst van emancipatiebewegingen

d 35: Discussies over de ‘sociale kwestie’

Deze wet (1874) had betrekking op de sociale kwestie. In de wet stond dat het verboden was om kinderen tot 12 jaar in werkplaatsen en fabrieken te laten werken. Verder: er valt iets voor te zeggen om ook 3b goed te rekenen, omdat Van Houten een vertegenwoordiger was van het liberalisme. Hij was echter een atypische vertegenwoordiger, omdat hij in tegenstelling tot veel liberale collega's de vrijheid van ondernemers wilde inperken ten gunste van de jongste arbeiders, kinderen. Dit standpunt is eerder kenmerkend voor socialistische politici.

4 ‘Ze hoeven hun hersens niet te gebruiken en dus hoeven ze ook niet lang te slapen. Waar zeuren ze toch eigenlijk over? Ze nemen maar genoeg met pauzes tussen het werken door.’ Wie deed in 1900 deze uitspraak over een grote groep Nederlanders?

a een directeur van een grote textiel fabriek

- b een katholieke geestelijke
- c een rechter van de Hoge Raad
- d een socialistische politicus

5 Bij welk antwoord staat een omschrijving van het begrip ‘verzuiling’?

- a protestanten verenigd in een politieke partij
- b politiek systeem waarbij elke partij haar eigen standpunt inneemt
- c organisatie model van samenleven op basis van levensbeschouwing**
- d maatschappelijke houding gericht op de omgang met groepsleden

De verzuiling wordt wel omschreven als een organisatiecomplex op levensbeschouwelijke basis. Een precies jaartal waarin de verzuiling ontstond, bestaat niet. Wel is het zo dat de verzuiling vanaf de oprichting van de Antirevolutionaire Partij door Abraham Kuiper (die in 1880 ook de Vrije Universiteit oprichtte) in 1879 een impuls kreeg, omdat bleek dat levensbeschouwelijke principes in de samenleving het best uitgedragen en verdedigd konden worden door je te organiseren. De verzuiling kenmerkte zich dan ook door het bestaan van talloze organisaties die op basis van een godsdienst of een maatschappijvisie werden opgericht. Behalve dat mensen lid waren van deze organisaties, gingen zij vooral om met gelijkgestemden. Zo trouwden katholieke vrouwen bij voorkeur met katholieke mannen en speelden protestantse kinderen vooral met protestantse kinderen. Velen leefden van de wieg tot het graf binnen hun zuil.

Open vragen

- 1 Lees de volgende stelling: 'Napoleon Bonaparte kun je typeren als een kind van een revolutie, dat zich tegen zijn ouders verzetste.'
 - a Verklaar deze stelling.
 - b Geef aan of je het met de stelling eens bent of niet en motiveer je antwoord.
 - a De Franse Revolutie (1789) betekende het einde van het Ancien Régime. De macht van het geslacht De Bourbon werd gebroken en dat betekende het einde van een centraal en voor een groot gedeelte absoluut gezag. In de strijd om de macht wist Napoleon Bonaparte in 1799 de macht naar zich toe te trekken. De revolutie schiep voorwaarden om dit mogelijk te maken. Het belangrijkste kenmerk van de revolutionairen was het streven naar vrijheid, gelijkheid en broederschap. Napoleon Bonaparte zette deze principes met een vorm van dictatuur onder druk.
 - b Gezien het antwoord dat hiervoor is weergegeven, kan de stelling worden verdedigd.



Figuur 8.14

In 1812 komt Napoleon van de koude kermis thuis (cartoon van Clive Goddard)

- 2 Bekijk de cartoon van Clive Goddard (figuur 8.14).
 - a Een Franse soldaat zegt in 1812 tegen Napoleon dat ze zijn andere handschoen gevonden hebben. Hij brengt dit als goed nieuws. Waarom heeft Napoleon op de cartoon van Clive Goddard geen reden tot lachen?
 - b Napoleon deed aan imagebuilding. Wat wordt hiermee bedoeld en waaruit blijkt dit?
 - a Napoleon heeft weinig reden tot lachen, omdat hij zojuist een schijnoverwinning behaalde in Rusland. Hij veroverde weliswaar Moskou, maar deze stad was verlaten omdat het Russische leger en de bevolking zich hadden teruggetrokken. Het Franse leger had zwaar verliezen geleden. Het vinden van een handschoen kon dit verlies niet compenseren.

- b Van Napoleon Bonaparte werd altijd gedacht dat hij niet lang was. In feite was hij 1 meter 67, wat gemiddeld was voor zijn tijd. Hij werd echter vooral omgeven door lange lijfwachten en had langere partners. Hieruit kan de behoefte zijn ontstaan zich groter en grootser te presenteren. Bekend is dat hij zijn hoofddekse, de steek, op eigenzinnige wijze dwars op zijn hoofd zette en zeer regelmatig zijn rechterhand in zijn vest of jas stak (dit laatste deed hij waarschijnlijk omdat hij veel last had van maagpijn). Op deze manier werkte hij aan zijn imago.

3 Beschrijf in maximaal veertig woorden de betekenis van koning Willem I vanuit nationaal en internationaal perspectief.

De macht van Koning Willem I (1813-1840) was beperkt door de Grondwet, maar was groot. Hij werd koning-koopman genoemd. Willem I stimuleerde de aanleg van kanalen en zette de Nederlandsche Handelsmaatschappij (1824) op. Hij initieerde ook De Nederlandsche Bank (1814).



Figuur 8.15
Prent over kinderwet (door J.M. Schmidt Crans)

- 4 Bekijk de prent van Elias Spanier (uit een tijdschrift uit 1874).
- a Waarom schreef Spanier 'De fabriekskinderen: "Leve mijnheer van Houten"' onder deze prent?
- b Sceptici zullen opmerken dat de kinderen van de prent te vroeg gejuicht hebben. Wat bedoelen ze daarmee?

- c Om welke aan het begin van de twintigste eeuw genomen maatregel van de overheid zouden de fabriekskinderen misschien nog het meeste hebben kunnen juichen en waarom?
 - a Samuel van Houten was de initiatiefnemer van de zogenoemde Kinderwet (1874), waarin arbeid in fabrieken en werkplaatsen van kinderen tot 12 jaar werd verboden.
 - b De controle op de uitvoering van de wet was niet goed geregeld. De verandering die de wet teweegbracht in de fabrieken en werkplaatsen was daardoor gering.
 - c In 1900 nam de kinderarbeid daadwerkelijk af toen Nederland een leerplichtwet kreeg. Hierin stond dat kinderen van hun zesde tot hun dertiende levensjaar naar school moesten.

5 In dit hoofdstuk werden de volgende stromingen behandeld: liberalisme, socialisme en feminisme. Kies er één uit.

- a Beschrijf de stroming.
- b Noem de doelen van de bewegingen die ermee te maken hadden.
- c Noem twee namen die erbij horen.
- d Welke invloed heeft de stroming nu nog?

Liberalisme:

- a Het liberalisme is een stroming in de samenleving (in de politiek) waarbij aanhangers de vrijheid van het individu centraal stellen. Denk aan vrijheid van meningsuiting, economische vrijheid en politieke vrijheid.
- b Het liberalisme streeft ernaar dat deze vrijheid in de wet is vastgelegd. De overheid dient beperkte macht te hebben, zodat de vrijheid van het individu wordt gegarandeerd.
- c In Nederland was Rudolf Thorbecke rond 1850 de bekendste voorman van de liberalen in de politiek. Een andere bekende liberale politicus was Samuel van Houten.
- d Invloed van het liberale denken is nog steeds aanwezig in het Westen. In Nederland verdedigt de VVD in de politiek de liberale beginselen. De VVD maakte in de twintigste en eenentwintigste eeuw regelmatig deel uit van de regering.

Socialisme:

- a Het socialisme is een gedachtegoed dat de gelijkwaardigheid van mensen benadrukt en in het bijzonder de positie van arbeiders wil verbeteren. Socialisten probeerden dit via de democratische weg te realiseren, dat wil zeggen via de politiek en de wetgeving.
- b Zie 5a.
- c In Nederland zijn bekende namen die verbonden zijn aan het socialisme Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra.
- d De invloed van het socialisme is nog steeds merkbaar in de Nederlandse politiek; het denken en handelen van de Partij van de Arbeid en de Socialistische Partij zijn geïnspireerd door het socialisme, net als de vakbonden (zoals de FNV).

Feminisme:

- a Het feminisme streeft ernaar de positie van de vrouw in de samenleving te verbeteren. Het gaat daarbij zowel om meer onafhankelijkheid voor de vrouw in de economie als om een meer gelijkwaardige politieke status van de vrouw.
- b Een van de belangrijkste doelen van de eerste feministische beweging was het realiseren van passief en actief vrouwenkiesrecht. Ook werd geprobeerd de positie van de vrouw in de fabriek en in het gezin te verbeteren: vrouwen dienden meer rechten te krijgen.
- c Aletta Jacobs wordt gezien als een van de eerste voorvechters van het feminisme. Ook Wilhelmina (Mina) Drucker is een bekende feministe van het eerste uur. De feministen in de jaren zeventig van de twintigste eeuw noemden zich naar haar: Dolle Mina's. Suze Groeneweg was de eerste feministe die in 1918 in de Tweede Kamer werd gekozen (voor de SDAP).
- d De feministische beweging is nog steeds actief. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw is sprake van een derde feministische golf. Ook feministen uit migranten- en moslimkringen zijn vanaf die tijd actief om de positie van de vrouw te verbeteren.



Meerkeuzevragen

- 1 Een van de belangrijkste oorzaken van de Eerste Wereldoorlog was ...
- a ... de komst van Belgische vluchtelingen naar Duitsland.
 - b ... het systeem van bondgenootschappen.**
 - c ... de idee dat Duitsers Übermensen zijn.
 - d ... de ruzie tussen Engeland en Duitsland over de troonopvolging in Oostenrijk.

In de negentiende eeuw bestond er een machtsevenwicht, een balance of power, tussen de grootste en sterkste Europese landen. Er waren bondgenootschappen of allianties ontstaan. Rusland en Frankrijk hadden afgesproken elkaar niet aan te vallen en elkaar te steunen wanneer een ander land hun de oorlog zou verklaren. Duitsland en Oostenrijk-Hongarije hadden een vergelijkbare afspraak en Italië sloot zich bij dit bondgenootschap aan. Nederland maakte als betrekkelijk klein Europees land met ongeveer 6 miljoen inwoners geen deel uit van bondgenootschappen. Op 28 juni 1914 werd de Oostenrijkse troonopvolger Franz Ferdinand vermoord door de Bosnisch-Servische Gavrilo Princip. Het systeem van bondgenootschappen trad in werking en de vijandige bondgenoten verklaarden elkaar de oorlog. De Eerste Wereldoorlog was een feit.

- 2 Waarom stelden de Duitsers dat hun land niet de Eerste Wereldoorlog, maar de vredesonderhandelingen na afloop had verloren?
- a De Duitsers slaagden er niet in om hun oorlogsoverwinning om te zetten in economische voordelen.
 - b De bepalingen van de Vrede van Versailles, zoals het afstaan van Duits grondgebied aan Frankrijk, pakte voor Duitsland negatief uit.**
 - c De Duitsers voelden zich bij de vredesonderhandelingen verraden door Oostenrijk-Hongarije, dat een akkoord sloot met de geallieerden.
 - d De Duitsers kregen de schuld van het aangaan van bondgenootschappen die de Eerste Wereldoorlog veroorzaakten.

In 1919 werd in het Franse Versailles de vrede gesloten tussen de landen die in de Eerste Wereldoorlog met elkaar hadden gevochten. Alleen al de locatie was voor de Duitsers een bron van ergernis: Versailles was jarenlang het machtscentrum geweest van de absolute Franse vorsten uit het geslacht De Bourbon. De onderhandelingen

pakten slecht uit voor de Duitsers: zij werden aangemerkt als partij die de oorlog had ontketend en moesten grondgebied afstaan aan Frankrijk en Polen en hoge herstelbetalingen aan de geallieerden voldoen en mochten slechts een klein leger behouden. Deze bepalingen werden als vernederend ervaren en vormden een voedingsbodem voor het ontstaan van het nationaalsocialisme en in 1939 de Tweede Wereldoorlog.

- 3 **Waarvoor werd de economische wereldcrisis in de jaren 1920-1930 veroorzaakt?**
- a de angst om geld te sparen in combinatie met onderproductie
 - b investeringen in de oorlogsindustrie in combinatie met massawerkloosheid
 - c het afschermen van de eigen economische markt in combinatie met koopziek gedrag van de consument
 - d overproductie in combinatie met speculaties met aandelen zonder financiële dekking**

- 4 **Wat moet worden ingevuld bij X in de volgende formule?**

Crisis + X = voedingsbodem nationaalsocialisme

- a charismatisch optreden van de Duitse leider Adolf Hitler tijdens de Tweede Wereldoorlog
 - b frustraties bij Duitsers over de afloop (vredesonderhandelingen) van de Eerste Wereldoorlog**
 - c omkopingsschandaal Duitse democratische politici in de jaren twintig van de twintigste eeuw
 - d politieke, militaire en economische samenwerking tussen Duitsland en Oostenrijk
- 5 **Welke stelling is juist?**
- a De Indische nationalistes steunden de Japanse bezetting in de hoop onafhankelijk te worden van Nederland.**
 - b De Indische bevolking steunde de Nederlanders in hun strijd tegen de Japanners.
 - c De Japanners riepen aan het begin van de Tweede Wereldoorlog de onafhankelijkheid van Indonesië uit.
 - d Nederland accepteerde in 1945 zonder slag of stoot de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië.

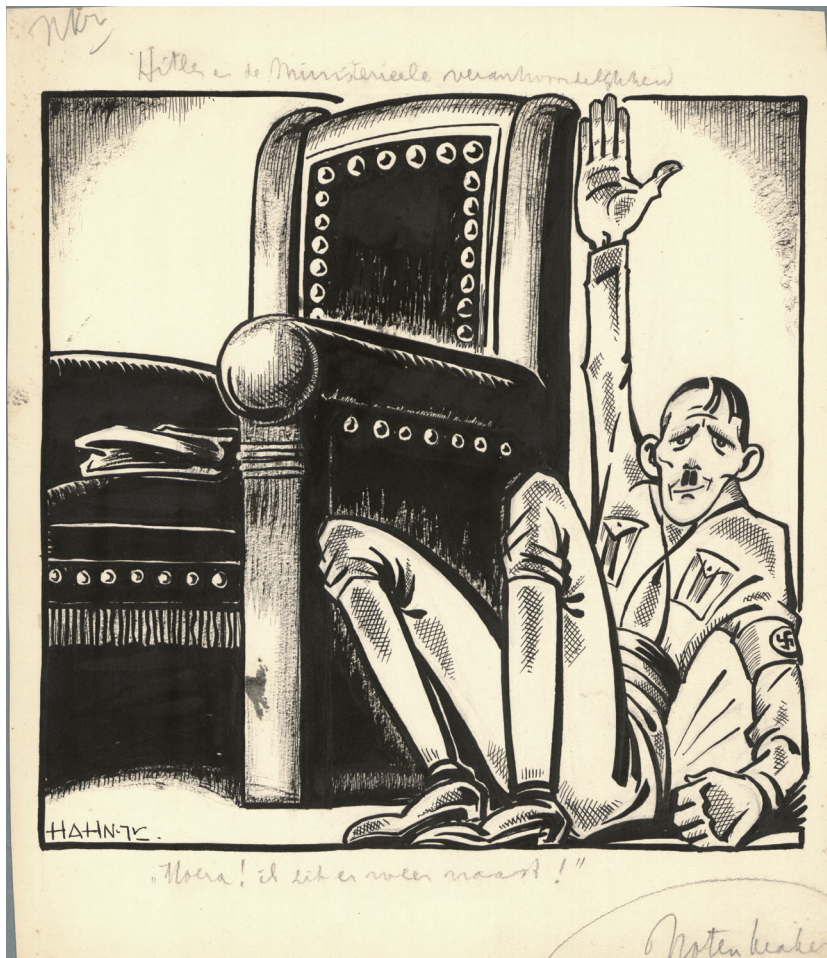
De Japanse bezetting bood de Indonesische nationalistes onder leiding van Soekarno de kans hun invloed in het land te vergroten. Deze nationalistes hadden zich tegen de Nederlandse overheersing verzet door bestuurlijke samenwerking met de Nederlanders te weigeren en op te roepen tot verzet. De Indonesiërs zagen de inval van Japan aanvankelijk als bevrijding, totdat de Japanners veel Javanen als dwangarbeider lieten werken in het door hen veroverde gebied. Indonesië werd geen onafhankelijk land, maar werd nu bezet door Japan. Na de Japanse capitulatie kon er worden gewerkt aan het oprichten van een zelfstandige natie.

Open vragen

- 1 Lees de volgende stelling: 'De Nederlandse neutraliteit hing in 1914 aan een zijden draad.'
 - a Wat wordt met de stelling bedoeld?
 - b Verklaar het belang van de neutraliteit voor Nederland.
 - c Beschrijf twee effecten van de Nederlandse neutraliteit.
 - a Het Duitse leger viel Nederland in 1914 niet aan. Dit was een besluit van Duitslands nieuwe legerchef Von Moltke. Een neutraal Nederland werd nuttig geacht als een 'luchtpijp naar de Noordzee' (zie ook K. Koch (2010). *Een kleine geschiedenis van de Grote Oorlog 1914-1918*. Amsterdam: Ambo, p. 115).
 - b De neutraliteit van Nederland was van belang omdat zo de economie kon blijven doordraaien. Nederland bezat een op internationale handel gebaseerde economie, waarop oorlog een negatieve werking zou hebben. Daarnaast zorgde de neutraliteit voor minder leed (geen oorlogsslachtoffers) en werd het risico op vernietiging van gebouwen, bouwwerken en infrastructuur erdoor vermeden.
 - c Ten eerste bleek de neutraliteit de internationale handel lam te leggen. De Duitsers accepteerden geen handel met Groot-Brittannië, terwijl handel met Duitsland de Nederlandse neutraliteit internationaal zou schaden. Ten tweede veroorzaakte deze op den duur een tekort aan voedsel, zeker toen ongeveer 1 miljoen Belgische vluchtelingen hun heil zochten in Nederland (Koch, 2010).
- 2 Lees de volgende stelling: 'Tijdens het Interbellum leefden veel Nederlanders verzuild.'
 - a Geef in eigen woorden een omschrijving van het Interbellum.
 - b Typeer in maximaal vijf regels het leven binnen een zuil tijdens het Interbellum.
 - c Wat heeft de verzuiling te maken met de resultaten van de NSB bij verkiezingen?
 - d Met welk kenmerkend aspect van tijdvak 9 heeft de verzuiling volgens jou het meest te maken?
 - a Het Interbellum is het tijdvak tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog (1918) en het begin van de Tweede Wereldoorlog (1939). Het woord 'Interbellum' betekent: tussen twee oorlogen in.
 - b Nederlanders gingen vooral om met geestverwanten; mensen die hetzelfde soort geloof of dezelfde maatschappijvisie hadden. Ze werden lid van organisaties die deze levensbeschouwing uitdroegen, zoals de kerk, de politieke partij, de schoolvereniging en de omroep. Vooral het sociale leven werd gekenmerkt door de omgang met soortgenoten. Terwijl veel Nederlanders in een zuil leefden, maakten de leiders van de zuilen onderlinge afspraken om het land te besturen.
 - c De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) werd in 1931 opgericht. De partij stelde tegenover de democratie een staat onder leiding van een sterke man met de nadruk op nationalisme en het bezitten van een groot en goedgetraind leger. De partij haalde bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1935 7,94 procent van de stemmen, het hoogste percentage ooit. Electoraal bleek de partij geen succes. Dit kan verklaard worden door de weinig aansprekende partijleider Anton

Mussert en de toenadering die hij zocht tot de Duitse Nationaalsocialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP) van Adolf Hitler. Dit schrok waarschijnlijk veel kiezers af en zorgde ervoor dat velen hun stem uitbrachten op de partij van hun zuil.

- d Met kenmerkend aspect 40 (Rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie). Een van de kenmerken van de verzuilde organisaties was dat ze gebruikmaakten van moderne massamedia, zoals groot-schalige landelijke manifestaties, kranten en omroepen.



Figuur 9.18
Spotprent uit december 1932 (uit *De Notenkraker*)

- 3 **Bekijk de spotprent met als onderschrift 'Hoera ik zit er weer naast!'**
 - a Wat is de bedoeling van de spotprent uit 1932 (!)?
 - b In welk soort tijdschrift zou deze prent zijn verschenen? En waarom?
 - c Waarom bleek de inhoud van de spotprent spoedig achterhaald?
 - d Wat kun je concluderen uit het feit dat een dergelijke prent in 1932 in Nederland verscheen?
 - a Met deze tekening wil de cartoonist aan de lezer duidelijk maken hoe gevaarlijk Adolf Hitler was. Hitler deed in 1932 een vergeefse poging om in Duitsland de macht te grijpen. De macht wordt gesymboliseerd door de stoel, de machtszetel. De leidersgroet was toen al bij Hitlers Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspar-

tij (NSDAP) ingevoerd. De cartoonist bespot deze manier van groeten door er een misplaatste vreugdekreet bij te vermelden: 'Hoera ik zit er weer naast.'

- b De spotprent werd afgedrukt in *De Notenkraaker*, een sociaaldemocratisch tijdschrift waarin vooral maatschappijkritische en ideologische spotprenten verschenen.
- c Adolf Hitler slaagde er in 1933 toch in de macht in Duitsland naar zich toe te trekken.
- d Ten eerste bestond er in Nederland vrijheid van meningsuiting. Deze prent kon overigens makkelijker gepubliceerd worden omdat Hitler (nog) geen staatshoofd was. Ten tweede wordt duidelijk dat er in Nederland nog voor Hitler zijn expansiepolitiek en anti-joodse maatregelen als beleid kon uitvoeren al verzet was tegen zijn denken. De prent leest als een waarschuwing.

4 Nederlanders namen tijdens de Tweede Wereldoorlog verschillende houdingen aan tegenover de bezetters.

- a Geef drie voorbeelden van accommoderen.
 - b Waarom wist je tijdens de oorlog niet altijd precies wie anti-Duits was?
 - c Hadden de Jodenvervolgingen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog voorkomen kunnen worden?
 - d Wat bedoelt Abel Herzberg met de zin dat in de Tweede Wereldoorlog 'zes miljoen keer één Jood is vermoord'?
- a 'Accommoderen' is een duur woord voor 'je aanpassen'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog probeerden de meeste mensen hun dagelijks bestaan te continueren. Kinderen gingen in 1940 bijvoorbeeld 'gewoon' naar school, vaders werkten zeker aan het begin van de oorlog 'gewoon' door bij hun baas en het deel van de Nederlanders dat op vakantie ging voor 1940 (vakantie werd vooral in Nederland gevierd) deed dat aan het begin van de oorlog nog steeds.
 - b Wie zich verzette tegen de Duitsers gaf daar in de meeste gevallen geen ruchtbaarheid aan. Het verzet vond vooral in het geheim plaats. Overigens ontstonden er in de loop van de oorlog wel verzetsnetwerken, waarbinnen men wist wie in het verzet zat.
 - c Dit is een vraag die behoort bij de 'wat-als-geschiedenis' (if-history). Wellicht hadden Nederlanders als zij precies hadden geweten welk lot de Joden trof veel meer verzet tegen de nazi's gepleegd.
 - d Door deze zin wil Abel Herzberg benadrukken dat het leed van de Joden niet uit te drukken is in een cijfer.

5 Na de Tweede Wereldoorlog ontstond de Koude Oorlog.

- a Beschrijf de (causale) relatie tussen de bevrijding van Europa en het ontstaan van de Koude Oorlog. Gebruik maximaal 50 woorden.
- b Welk kenmerkend aspect van tijdvak 9 zou tijdens de Koude Oorlog een rol blijven spelen? Motiveer je keus.

- a Vanuit het westen werd nazi-Duitsland verslagen door de Amerikanen en vanuit het oosten door het Sovjetleger. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bezaten een ideologie en een economisch systeem die veel van elkaar verschilden; alleen de gemeenschappelijke strijd bond hen (monsterverbond). Na het wegvallen van de vijand stonden zij tegenover elkaar.
- b Dat is kenmerkend aspect 40 (Rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie). Zowel de Sovjet-Unie als de Verenigde Staten probeerden via de media de publieke opinie te beïnvloeden. In de Verenigde Staten bestond de mogelijkheid om kritische tegengeluiden over de Amerikaanse internationale politiek te laten horen. De Sovjet-Unie was een dictatuur: het verhaal dat de politieke leiders vertelden, werd gebracht als de absolute waarheid.



Meerkeuzevragen

- 1 'Een naoorlogs proces waarin politieke partijen, vakbonden en werkgevers de handen ineensloegen om het land beter leefbaar en welvarender te maken.' Van welk kenmerkend aspect is deze tekst een voorbeeld?
 - a 45: De dekolonisatie maakte een eind aan de westerse hegemonie in de wereld
 - b 46: De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog
 - c 47: De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen**
 - d 49: De ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen

- 2 Wat was het doel van de verschillende partijen in de Koude Oorlog?
 - a het vergroten van hun grondgebied
 - b het steunen van arme landen
 - c het vergroten van hun invloedssfeer**
 - d het verkrijgen van de macht over de Europese economische markt

Tijdens de Koude Oorlog (1945-1989) probeerden de twee overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, elkaars invloed zo veel mogelijk te beperken. Anders geformuleerd: ze streefden ernaar hun invloed zo veel mogelijk te vergroten. Dat betekende dat ze landen en regeringen probeerden te overtuigen om te kiezen voor hun politieke systeem en economische ordening. Vooral de Sovjet-Unie schrok daarbij niet terug voor het gebruiken van geweld.

- 3 Welk van de volgende elektronische apparaten moet op een tijdbalk van oud naar nieuw als derde worden weergegeven?
 - a computer
 - b smartphone
 - c laptop
 - d mobiele telefoon**

Eerste computer in Nederland: 1954; eerste laptop: 1979; eerste mobiele telefoon: 1983; eerste smartphone: 1996.

- 4 Waarvan was de invoering van de euro een gevolg?
- a de Europese onafhankelijkheid van de Verenigde Staten
 - b de geslaagde buitenlandse politiek van de Europese Unie
 - c de macht van Duitsland
 - d de samenwerking tussen Europese landen**

De invoering van de euro als betaalmiddel in 2002 kan worden gezien als een bewijs van geslaagde Europese samenwerking. De euro werd in twaalf landen van de Europese Unie ingevoerd, alsmede in enkele kleine Europese staten die geen lid waren van de unie. De productie van euromunten begon al in 1999. Vanaf dat jaar werden ook de koersen van aandelen, obligaties en beursopties in euro's weergegeven.

- 5 Welke stelling is juist?
- a De oprichting van de TROS en het ontstaan van het CDA zijn illustraties van de ontzuiling.**
 - b De Partij van de Vrijheid heeft de komst van islamitische migranten gestimuleerd.
 - c De personal computer wordt sinds 2000 vooral gebruikt voor militaire doeleinden.
 - d Nederland was na België, Duitsland en Spanje het vierde Europese land dat het homohuwelijk erkende.

Open vragen

- 1 Lees de volgende uitspraak uit 1971: 'De Koude Oorlog is een poging van de Verenigde Staten om hun invloed ten koste van alles te vergroten.'
- a Geef twee argumenten die deze uitspraak onderschrijven.
 - b Wie zou de uitspraak hebben gedaan en waarom? Een politicus van de VVD, een diplomaat uit de Sovjet-Unie of een lid van de Amerikaanse regering (Nixon)?
 - c Waarom zal deze uitspraak niet in 1991 gedaan zijn?
-
- a De Verenigde Staten probeerden direct na de Tweede Wereldoorlog hun invloed in Europa uit te breiden door Europese landen financiële steun te verlenen in de vorm van het Marshallplan (1947). De Sovjet-Unie beschouwde dit als een bedreiging voor de soevereiniteit van kleine Europese staten. Daarnaast boden de Verenigde Staten landen die hun ideologie deelden militaire steun door het plaatsen van kernwapens. Dit gebeurde in een militair samenwerkingsverband: de NAVO.**
 - b Het meest voor de hand ligt dat een diplomaat van de Sovjet-Unie deze uitspraak deed om te benadrukken dat het de Verenigde Staten vooral om eigenbelang te doen was. Dit soort retoriek is een voorbeeld van de taal die tussen de Amerikanen en de Sovjets werd gebezigd.**
 - c De Koude Oorlog werd officieel beëindigd met de val van de Berlijnse Muur en het opengaan van het IJzeren Gordijn in 1989. Overigens bleven de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten ook na dat jaar elkaars rivalen.**

- 2 Noem twee verschillen en twee overeenkomsten tussen de Europese Economische Gemeenschap en de Europese Unie.

Een eerste verschil is het aantal landen dat bij beide samenwerkingsverbanden was aangesloten (bij de Europese Unie gaat het om veel meer landen). Een tweede verschil is dat de EEG vooral gebaseerd was op economische coöperatie en dat het bij de Europese Unie ook gaat om gemeenschappelijke afspraken op onder andere het gebied van rechten, energie en klimaat. Een eerste overeenkomst is dat er wordt samengewerkt tussen Europese landen. Een tweede overeenkomst is dat deze Europese landen een deel van hun zelfstandigheid daarvoor inleveren.

- 3 Wat heeft de stichting van de staat Israël te maken met de Tweede Wereldoorlog en met de oliecrisis in Nederland in 1973? Gebruik per antwoord maximaal 30 woorden.

Door de moord op zes miljoen Joden door de nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het al bestaande verlangen onder Joden om een eigen staat te stichten sterk gestimuleerd. Vooral de zionistische beweging droeg bij aan de oprichting van de staat Israël in 1948.

Bij de Oliecrisis van 1973 werd door Arabische landen opzettelijk een tekort aan aardolie veroorzaakt. De actie was gericht tegen enkele landen die Israël direct hadden gesteund bij de Jom Kipoeroorlog, in oktober 1973, begonnen door Egypte en Syrië tegen Israël. De Verenigde Staten, Nederland en een aantal andere West-Europese landen waren de voornaamste doelwitten van deze boycot.

- 4 De TROS maakte reclame met de slogan: 'Het zijn de programma's die 't hem doen.'

- Wat is de TROS voor een omroep?
- Waarom hanteerde de TROS juist deze slogan in een tijd waarin het landschap van de media verzuild was?
- Met welk kenmerkend aspect heeft de TROS te maken? Licht je antwoord toe.

- De TROS (Televisie & Omroep Stichting) was een Nederlandse omroep die van 1964 tot 2014 deel uitmaakte van het publieke omroepbestel. Op 1 januari 2014 fuseerde de TROS met de AVRO tot AVROTROS.
- De omroep wilde de kwaliteit van haar programma's benadrukken met de slogan: 'Het zijn de programma's die 't hem doen'. Het ging de omroep meer om haar professionaliteit dan om haar levensbeschouwelijke identiteit. De TROS was feitelijk de eerste omroep die los van een zuil functioneerde.
- Met kenmerkend aspect 47 (Toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de 20e eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen). De televisie kan worden gezien als symbool van de westerse welvaart, en de manier waarop de TROS functioneerde, is een uiting van een sociaal-cultureel veranderingsproces. Het functioneren van de televisie in het algemeen en de TROS in het bijzonder wordt wel gezien als factor die de ontzuiling stimuleerde.

- 5 In Zuid-Afrika werd jarenlang een apartheidspolitiek gevoerd.**
- a Beschrijf in vijf regels wat de apartheid inhield en welke gevolgen deze had.
 - b Met welk kenmerkend aspect heeft de apartheid te maken? Motiveer je antwoord.
- a** Vanaf het begin van de jaren vijftig van de twintigste eeuw voerde de blanke minderheidsregering een politiek gericht op repressie van zwarte burgers. Hun rechten ontnomen, zoals stemrecht. Ook werden zwarte burgers voorzieningen ontzegd: de kleine apartheid. Daarnaast voerde de regering een politiek van thuislanden, waarin zwarte burgers dienden te gaan wonen: de grote apartheid. In 1990 werd de belangrijke antiapartheidsstrijder Nelson Mandela vrijgelaten en vier jaar later werd hij verkozen tot de eerste zwarte president van Zuid-Afrika. De officiële apartheid was daarmee ten einde.
- b** Apartheid heeft het meest te maken met kenmerkend aspect 45 (Dekolonisatie maakte een eind aan de westerse hegemonie in de wereld). Hoewel de apartheid ontstond in een al gedekoloniseerd land (in 1931 werd Zuid-Afrika officieel onafhankelijk), kan het verschijnsel in verband worden gebracht met de jarenlange bezetting van een gebied van zwarten door witte mensen, die daar oorspronkelijk niet woonden.



Meerkeuzevragen

- 1 Welke van de volgende vragen is een causale historische vraag?
- a Welke gevolgen had de Watersnoodramp in 1953?
 - b Welke Amerikaanse president beëindigde de Vietnamoorlog?
 - c Vind je de afzetting van Filips II als heer van de Nederlanden geoorloofd?
 - d **Welke ontwikkeling was de oorzaak van de Eerste Wereldoorlog?**

Een causale vraag is op zoek naar een oorzakelijk verband. Antwoord a is een beschrijvende historische vraag, waarbij een opsomming wordt verwacht. Antwoord b is geen historische vraag, maar een feitvraag. Bij antwoord c wordt gevraagd om een overwogen mening en is dus sprake van een beoordelende historische vraag.

- 2 Wat werd als laatste ingevoerd in het Nederlandse onderwijs?
- a het systeem van de tien tijdvakken
 - b **de Canon van Nederland**
 - c de huidige kerndoelen
 - d de kenmerkende aspecten

De tien tijdvakken zijn in 2001 vormgegeven, de kenmerkende aspecten zijn daarvan onderdeel. De huidige kerndoelen zijn in 2006 vastgesteld. De Canon van Nederland is in 2006 ontwikkeld en in 2010 in de kerndoelen opgenomen.

- 3 Welke bewering is juist?
- a De ontwikkeling van historisch tijdsbesef verloopt via vaststaande fasen, die bij ieder kind even lang duren.
 - b **De ontwikkeling van historisch tijdsbesef verloopt via de fasen van ontluikend naar aanvankelijk en ten slotte voortgezet historisch besef.**
 - c Kinderen kunnen hun historisch tijdsbesef pas gaan ontwikkelen wanneer zij de dagelijkse tijd volledig beheersen.
 - d De ontwikkeling van historisch tijdsbesef is een autonoom proces, waarop oefenen geen invloed heeft.

- 4 Welk van de volgende begrippen is metahistorisch?
- a **samenleving**
 - b Griekenland
 - c maliënkolder
 - d Zeus
- 5 Welke uitspraak is juist?
- a De Canon maakt gebruik van een andere periodisering dan de tien tijdvakken.
 - b De hele Canon moet expliciet behandeld worden; leerlingen moeten alle vensters kunnen beschrijven.
 - c **De Canon is ontwikkeld om invulling te geven aan de tien tijdvakken met de bijbehorende kenmerkende aspecten.**
 - d Een school moet naast de vensters uit de Canon van Nederland ook werken aan vijf vensters van de regionale of lokale canon.

De ontwikkeling van de Canon was een expliciet gevolg van de invoering van de tijdvakken. Daarbij was voor docenten niet aangegeven welke personen en gebeurtenissen behandeld moesten of konden worden. Antwoord a is onjuist, omdat de Canon geen periodisering geeft; de tijd balk is hier niet opgeknipt in verschillende delen, maar is een doorlopend geheel. Ook antwoord b is niet correct, omdat de Canon zelf geen doel is, maar een instrument. Antwoord d is niet correct, omdat niet is vastgelegd dat de regionale canon gebruikt moet worden. Het is echter wel aan te raden, omdat de lokale geschiedenis vaak dichter bij leerlingen staat en ze daarom meer kan aanspreken.

Open vragen

- 1 De indeling in tien tijdvakken is ingevoerd om het chronologisch tijdsbesef van leerlingen te vergroten. Noem twee elementen van de tien tijdvakken die daaraan zouden bijdragen volgens de commissie-De Rooy.

Ten eerste de namen van de tijdvakken: die geven als het ware een samenvatting van de belangrijkste of meest opvallende personen of gebeurtenissen van een periode. Door deze namen worden direct beelden opgeroepen van een bepaalde tijd. Ten tweede de iconen van de tijdvakken: de symbolen die daarvoor zijn ontworpen, zijn heel herkenbaar en helpen bij het oproepen van de juiste ideeën over een tijdvak.

- 2 Kies een van de volgende onderwerpen en vul voor alle zes de deelvaardigheden van historisch redeneren in wat je in een les aan de bovenbouw aan bod zou laten komen.

	Griekse stadstaat	Reformatie	Industriële Revolutie: positie van arbeiders
Historische vragen	Beschrijvende vraag: welke ideeën uit de Griekse tijd vinden wij nog steeds belangrijk?	Causale vraag: welke redenen had Maarten Luther om zich af te keren van de katholieke kerk?	Evaluerende vraag: zijn de gevolgen van de Industriële Revolutie in jouw ogen positief of negatief?
Bronnen onderzoeken	Foto van het Parthenon in Athene	Enkele van de stellingen van Maarten Luther (door de leerkracht geselecteerd)	Schilderijen of foto's van krottenwoningen in industriële steden
Contextualiseren	Om een goed beeld te krijgen van de Griekse samenleving een opsomming geven van welke mensen/beroepen je voorbij zou zien komen als je een middag op de agora van een Griekse stadstaat zou staan: veel handelaren, huisvrouwen, ambachtslieden, militairen, geleerden, politici enzovoort	Om goed te begrijpen hoe invloedrijk het christendom was in deze periode uitleggen wat de rol van de kerk was: zorgen dat mensen na hun dood in de hemel zouden komen	Om te begrijpen wat de omstandigheden waren waarin arbeiders in de steden leefden een omschrijving geven van een woning van een gezin: vaak bestaande uit een kamer, waarin iedereen sliep en er ook gegeten werd
Argumenteren	Verdedig de stelling: de democratie in de Griekse tijd was niet hetzelfde als de democratie in het huidige Nederland	Bedenk argumenten voor of tegen de stelling: Luther had meer kunnen bereiken als hij binnen de katholieke kerk was gebleven	Val de volgende stelling aan: de Industriële Revolutie heeft een goede vooruitgang veroorzaakt
Historische begrippen	Agora, tempel	Beeldenstorm, Maarten Luther, aflaat	Stoommachine, weefgetouw
Metahistorische begrippen	Democratie, filosofie	Reformatie, hervorming	Industrialisatie, urbanisatie

- 3 Juf Marieke heeft in haar voorbereiding rekening gehouden met de ontwikkelingsfasen van tijdsbesef en daar haar les op ingericht. Met haar leerlingen gaat ze in op verschillen tussen de tijd van stoommachines en het heden, waarbij ze specifiek kijken naar de manier waarop mensen in de steden leefden. Op welk niveau van historisch tijdsbesef is deze les afgestemd? Licht je antwoord toe.

Juf Marieke heeft een les gegeven aan de middenbouw, op het niveau van aanvankelijk historisch besef. Ze gebruikt namelijk het tijdvak 'stoommachines' en niet de volledige naam 'burgers en stoommachines', omdat die op dit niveau nog niet relevant is. Verder wordt in de les gekeken naar de verschillen tussen tijdvakken (de negentiende eeuw en het heden).

4 Op welk niveau van de taxonomie van Bloom bevinden de volgende twee opdrachten zich? Licht je antwoord toe.

- Schrijf een toespraak vanuit de positie van koning Willem II van Nederland over het invoeren van de Grondwet van 1848. Geef minimaal twee argumenten die hij kan gebruiken om zijn besluit te verdedigen.

Creëren. De leerlingen moeten zelf een stuk schrijven en daarvoor gebruikmaken van alle kennis die ze hebben opgedaan. Het gaat om een complexe opdracht, want niet alleen moeten ze de juiste argumenten kiezen, ook moet de vorm (toespraak) kloppen. Ze moeten dus ook rekening houden met hoe de koning in 1848 zal hebben gesproken.

- Geef op een plattegrond van een middeleeuwse stad aan waar zich waarschijnlijk de stadspoorten bevonden.

Toepassen. Eerder is er geleerd over stadsmuren en de rol van poorten daarin. Nu moeten de leerlingen op een kaart waarop geen poorten staan deze zelf tekenen. Dat betekent dat de eerder opgedane kennis in een nieuwe situatie gebruikt moet worden en dus toegepast wordt.

5 Bekijk via de website entoen.nu de regiocanon van jouw provincie (via 'Menu'). Is er in deze provinciale canon een alternatief te vinden voor het venster van de missionaris Willibrord? Zo ja, zou je dit gebruiken als je de kerstening behandelt? Waarom? Zo nee, wat zou je met het oog op jouw provincie van Willibrord behandelen in groep 6?

Het antwoord op deze vraag is regio-afhankelijk. Voor een van de auteurs, die werkzaam is in Deventer, is het antwoord volmondig 'ja'. In de Canon van Overijssel komt Lebuïnus voor als missionaris in de vroege Middeleeuwen. Door de kerstening aan deze lokale figuur op te hangen, zal dit onderwerp waarschijnlijk beter beklijven bij de leerlingen. Zeker omdat de grootste kerk van Deventer de Lebuïnuskerk heet en te bezoeken is; dit maakt de geschiedenis voor de leerlingen dichtbij en tastbaar.



Meerkeuzevragen

- 1 Met welk didactisch doel zal een leerkracht van groep 7 foto's van kinderarbeid in een fabriek te Enschede uit 1880 tonen?
 - a Dit beeldgereedschap toont de kinderen van groep 7 het concept van de historische werkelijkheid van de leerkracht.
 - b De leerkracht zet dit beeldgereedschap in om het concept dat de leerlingen hebben van kinderarbeid in 1880 bij te stellen.**
 - c Dit beeldgereedschap moet kinderen overtuigen dat hun concept van de historische werkelijkheid met betrekking tot kinderarbeid in 1880 verkeerd is.
 - d Dit beeldgereedschap is het meest geschikt om op een objectieve manier het concept dat kinderen hebben van kinderarbeid in 1880 te bevestigen.

- 2 Waarom gebruiken veel scholen methodes als beeldgereedschap?
 - a Het gebruik van methodes is goedkoper dan het inzetten van zelfgemaakte beeldgereedschappen.
 - b Methodes bevatten veel beeldgereedschappen, zodat de leerkracht op diverse manieren de geschiedenis kan overbrengen.**
 - c Het is volgens de Wet op het primair onderwijs uit 1985 verplicht om geschiedenismethodes te gebruiken.
 - d Het is altijd objectiever om met methodes te werken in een geschiedenisles dan om gebruik te maken van andere beeldgereedschappen.

Methodes bevatten inderdaad verschillende beeldgereedschappen, zoals foto's, afbeeldingen van schilderijen en kaarten. Bovendien zetten methodes aan tot het gebruik van andere beeldgereedschappen, zoals een tijdbalk of een muurkrant. Het vak kan daardoor op verschillende didactische manieren worden overgebracht. Daarnaast kiezen scholen voor methodes omdat de vakinhoud daarin georganiseerd wordt behandeld. Geschiedenismethodes zijn daarom misschien wel de meest complete beeldgereedschappen voor het vak geschiedenis die er bestaan.

- 3 Een groepsleerkracht wil de verzuiling rond 1955 tijdens een geschiedenisles belichten vanuit het perspectief van verschillende zuilen. Welk beeldgereedschap kan hij daarvoor het beste gebruiken?
- a Hij toont bonnenboekjes uit de tijd van de Wederopbouw.
 - b Hij geeft een opdracht bij een aantal spotprenten uit het liberale (algemene) *Handelsblad* over de Koude Oorlog.
 - c Hij bespreekt een artikel over het huwelijk uit het christelijke dagblad *Trouw*.**
 - d Hij laat een serie televisieprogramma's zien over de socialistische jeugdbeweging uit 1956 (uitgezonden door de VARA).

Wanneer een groepsleerkracht de verzuiling rond 1955 wil toelichten, doet hij er verstandig aan aandacht te besteden aan meerdere zuilen. Alleen bij antwoord c is dit het geval: de omgang met het huwelijk binnen de protestants-christelijke zuil en de kijk op het verleden binnen de rooms-katholieke zuil.

- 4 Wat is een voorbeeld van een activerende werkvorm?
- a het uitnodigen van een gastspreker voor een les over de Watersnoodramp van 1953
 - b het door een leerkracht uitleggen van het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog
 - c het maken van een persoonlijke tijdbalk door leerlingen van groep 6**
 - d het luisteren naar een verhaal van de meester over de Nederlandse Opstand

Het gaat er bij een actieve werkvorm om dat door het bezig zijn met het verleden het concept van het verleden historischer wordt. Door een tijdbalk te maken van je eigen leven ga je meer feitelijk begrijpen uit welke fasen en gebeurtenissen je leven bestaat. Je vormt al handelend een zo goed mogelijk concept van je persoonlijke geschiedenis. Bij alle andere antwoorden zullen leerlingen veel minder snel en goed op een actieve wijze een concept van het verleden construeren.

- 5 Een leerkracht nodigt een oorlogsveteraan als gastspreker uit om te vertellen over het optreden van Nederlandse VN-soldaten in het voormalige Joegoslavië. Met welk didactisch-geschiedkundig doel zal de leerkracht dit doen? De gastspreker is een type beeldgereedschap dat ...
- a ... de leerlingen doelbewust informatie geeft die haaks staat op wat er in de methode over het optreden staat geschreven.
 - b ... als stimulus functioneert voor een placematdiscussie met de gastspreker over het optreden van de Nederlandse soldaten.
 - c ... ervoor zorgt dat de leerlingen precies weten wat de historische werkelijkheid van het optreden is.
 - d ... de historische empathie met betrekking tot het optreden van de VN-soldaten bij leerlingen kan stimuleren.**

Open vragen

- 1 Je laat in groep 8 een fragment lezen uit *Het Achterhuis* van Anne Frank. Welke twee vragen zou jij stellen om de juiste conceptvorming van de historische werkelijkheid met betrekking tot het boek bij de leerlingen te stimuleren?

Voorbeelden van dergelijke vragen zijn: Maak een tijdbalk van de gebeurtenissen die in het fragment uit het boek zijn voorgelezen. Illustreer een begrip uit de vooraf gegeven begrippenlijst aan de hand van het voorgelezen fragment uit het boek.

- 2 Noem twee redenen waarom je meerdere beeldgereedschappen (media en werkvormen) gebruikt in groep 5 in een les over speelgoed van vroeger.

Ten eerste biedt het gebruik van meerdere beeldgereedschappen de mogelijkheid deze met elkaar te vergelijken. Denk bijvoorbeeld aan het benoemen van verschillen tussen een miniatuurauto en een foto van een speelgoedauto. Ten tweede kan een leerkracht hierdoor gemakkelijker groepswork organiseren. Meerdere kinderen kunnen dan met meerdere beeldgereedschappen opdrachten uitvoeren.

- 3 Een leerkracht van groep 6 legt jou als stagiair de keus voor om in een les over de Franse tijd een verhaal te vertellen over de tocht van Napoleon naar Moskou (1812) of om hier een video van te tonen. Welk beeldgereedschap kies je en waarom?

Het vertellen van een verhaal over de tocht van Napoleon naar Moskou vraagt van de groepsleerkracht vertelvaardigheden, die hem in staat stellen om de kinderen in het verhaal mee te nemen. Wanneer hij zich op betrouwbare bronnen baseert, kan de leerkracht een goed historisch verhaal vertellen dat hij afstemt op de groep. Een video over de tocht van Napoleon naar Moskou is visueler dan het verhaal en zal de vorming van het historisch verantwoorde concept stimuleren. Het beeldgereedschap is feitelijk objectiever; al hangt dit natuurlijk sterk af van de kwaliteit van de video. Kortom: bij de keuze zal moeten worden gelet op de subjectiviteit of objectiviteit van het beeldgereedschap en het karakter van de groep (doelgroep). Ook de voorbereidingstijd zal een rol spelen bij de keuze voor het type beeldgereedschap.

- 4 Een school uit Dordrecht brengt een bezoek aan het Baggermuseum te Sliedrecht.

- a Noem twee voordelen voor het brengen van een bezoek aan dit museum te Sliedrecht.
- b Noem ook twee nadelen.
- c Stel dat jij werkt als leerkracht op een school in Dordrecht. Zou jij dan een bezoek brengen aan het Baggermuseum te Sliedrecht?
 - a Een eerste voordeel is dat Sliedrecht vlak bij Dordrecht ligt en er voor scholen aan de oostkant van de stad relatief weinig reistijd nodig zal zijn om het museum te bezoeken. Een tweede voordeel is dat het Baggermuseum gewijd is aan een onderwerp dat voor de kinderen herkenbaar zal zijn, omdat scheepvaart in de

Drechtstreek een zichtbare plaats inneemt binnen de economische bedrijvigheden.

- b Een eerste nadeel is dat de kinderen moeten reizen en dat vergt de nodige organisatie. Een tweede nadeel kan zijn dat het onderwerp ‘baggeren’ in Dordrecht bij de kinderen niet zo speelt (vooral in Sliedrecht zijn mensen werkzaam in de baggerindustrie).
- c Het antwoord hangt af van waar de school staat (leerlingen van een school in de wijk Stadspolders hoeven niet zo ver te reizen), of in de lessen aandacht aan het onderwerp ‘baggeren’ is besteed en of er ouders of familieleden van kinderen in de baggerdienst werkzaam zijn.

5 Welk ICT-beeldgereedschap gebruik jij als eerste in een les over de Prehistorie?

Er zijn verschillende antwoorden mogelijk. Zo kan de leerkracht tekeningen van een gereconstrueerd prehistorisch dorp op een smartboard toelichten. Er kan ook een identificatiespel worden gespeeld, waarbij kinderen zich verplaatsen in het leven van leeftijdsgenoten uit de Prehistorie.



Meerkeuzevragen

- 1 Welke uitspraak over de acht kenmerken is juist?
 - a Gebruik van alle acht kenmerken leidt altijd tot een perfecte les.
 - b Aan alle kenmerken moet evenveel tijd worden besteed in de les.
 - c De kenmerken zijn alleen bruikbaar bij het vak geschiedenis.
 - d Het is mogelijk om een methodeles aan te passen met behulp van de kenmerken.**

- 2 Welke invalshoek staat centraal in een les waarin het gaat over hoe de eerste boeren omgingen met hun doden?
 - a de politiek-juridische invalshoek
 - b de sociaal-economische invalshoek
 - c de cultureel-religieuze invalshoek**
 - d de sociaal-antropologische invalshoek

Dankzij opgravingen van prehistorische graven weten we dat sommige doden graf-giften meekregen. Dit betekent dat de nabestaanden geloofden in een leven na de dood. De politiek-juridische invalshoek komt aan bod wanneer wordt gekeken naar de machtsverhoudingen, de sociaal-economische wanneer er aandacht is voor de manier waarop mensen in hun onderhoud voorzagen. Antwoord d is een verzonnen invalshoek.

- 3 Welke uitspraak over kenmerk 7 (verwerking) is juist?
 - a Verwerking door middel van een werkblad is niet nuttig.
 - b Voor de verwerking mogen alleen primaire bronnen gebruikt worden.
 - c De leerkracht moet zich afzijdig houden tijdens de verwerking.
 - d Voor de verwerking heeft de leerkracht de keuze uit verschillende werkvormen.**

4 Welke stelling(en) is/zijn juist?

- I Leerlingen zien automatisch de relevantie van geschiedenisonderwijs in.
 - II Door gebruik te maken van de actualiteit wordt de relevantie van geschiedenisonderwijs vergroot.
- a alleen stelling I
 - b alleen stelling II**
 - c beide stellingen
 - d geen van beide stellingen

Uit onderzoek is gebleken dat de meeste leerlingen niet uit zichzelf ervaren of bedenken waarvoor geschiedenisonderwijs nuttig kan zijn. Een leerkracht moet dus de relevantie voor leerlingen duidelijk maken door regelmatig te bespreken wat het 'oplevert' om te leren over het verleden. Die meerwaarde wordt bijvoorbeeld heel duidelijk als actualiteiten uitgelegd kunnen worden door de historische oorzaken ervan te onderzoeken. Leerlingen ervaren dan expliciet dat het verleden invloed heeft op het heden.

5 Waarom wordt het aangeraden *samen* met de leerlingen de lesdoelen te formuleren?

- a Dit stelt zeker dat alle leerlingen de lesdoelen interessant zullen vinden.
- b Dit vergroot de betrokkenheid van de leerlingen.**
- c Dit maakt dat je zeker weet dat de doelen behaald zullen worden.
- d Dit is noodzakelijk om de les een onderzoekend karakter te geven.

Leerlingen zullen eerder betrokken zijn wanneer ze zich bezighouden met een doel waaraan ze een bijdrage hebben geleverd. Dat betekent overigens niet per se dat alle leerlingen op deze manier volledig te betrekken zijn. Net zo min kun je er 'zeker' van zijn dat ze de lesdoelen interessant zullen vinden (antwoord a) of dat ze de doelen ook daadwerkelijk behalen (antwoord c).

Open vragen

1 In de openingscasus van dit hoofdstuk geeft meester Rik een geschiedenisles. Daarin komen enkele van de zes activiteiten van historisch redeneren aan bod. Noem er minimaal twee en beschrijf in maximaal vijf zinnen hoe deze kunnen worden vormgegeven.

- Historische begrippen: De historische begrippen 'patriotten' en 'stadhouder' worden expliciet gemaakt in de les. Dit is noodzakelijk voor de leerlingen om te begrijpen welke partijen tegenover elkaar stonden in deze periode.
- Metabegrippen: In de bespreking aan het einde van de les laat meester Rik de leerlingen de fenomenen die in de les belangrijk zijn 'vertalen' naar metabegrippen. In de les ging het om de 'macht', dus wie iets kan bepalen in het bestuur van het land: de 'politiek'.

- Vragen: Tijdens de bespreking wordt eigenlijk een vergelijkende vraag beantwoord, ook al wordt die niet expliciet gesteld. Met de klas wordt namelijk nagedacht over verschillen en overeenkomsten tussen de tijd van de patriotten en het heden op het vlak van politiek en media.

2 Kies uit de geschiedenismethode van je stageschool of uit een methode die je interessant vindt drie lessen en zoek daarbij een actualiteit. Geef per les in maximaal vijf zinnen aan hoe je de actualiteit zou kunnen inzetten.

Persoonsgebonden. We geven drie voorbeelden die zijn opgesteld tijdens het schrijven van het boek en dus niet meer actueel zijn wanneer je dit leest, maar je hopelijk wel op ideeën brengen:

- Passend bij een les over middeleeuwse steden en de verdediging door stadsmuren: <https://jeugdjournaal.nl/artikel/2277376-deel-van-oude-stadsmuur-maastricht-ingestort.html>.

Dit bericht kan gebruikt worden als opening van de les (beeldvormer), met daarna een klassengesprek over het nut van een stadsmuur en hoelang deze muur er al zou kunnen staan.

- Het duurste schilderij van een levende kunstenaar ooit: 80 miljoen euro voor een doek van David Hockney: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/11/15/record-verwacht-80-miljoen-voor-hockneys-zwembad-a2755338>.

De les kan hiermee geopend worden: hoe kan een schilderij zoveel geld kosten? Omdat veel mensen met veel geld het willen hebben. Hebben we in Nederland ook schilders gehad die in hun tijd zo beroemd waren? Ja, Rembrandt was in de Gouden Eeuw ook een ster. De les gaat verder over de schilderkunst in de zeventiende eeuw.

- Een gemakkelijke opening of afsluiting van een les over treinen: <https://www.duic.nl/cultuur/opmerkelijke-gevonden-voorwerpen-de-trein-te-zien-bij-spoorwegmuseum/>.

Wie in de klas is er weleens iets vergeten in een openbare gelegenheid? Bijvoorbeeld in de trein? Hoe krijg je dat weer terug? Zou je je kunstbeen vergeten?

3 In de voorbeeldles over de patriotten komen de volgende zeven beeldgereedschappen voor: spotprenten, quiz, tijdbalk, uitleg, video, fragment brontekst en klassengesprek. Juf Leonie zegt: ‘Daarvoor heb ik geen tijd in een les, ik gebruik maar twee beeldgereedschappen.’ Beargumenteer waarom het belangrijk is toch meer dan twee beeldgereedschappen in te zetten en probeer juf Leonie te overtuigen.

Om het historisch bewustzijn van de leerlingen te vergroten, is het belangrijk dat de beeldvorming zo sterk mogelijk is. Daarvoor is het aan te raden meerdere en verschillende beeldgereedschappen te gebruiken. Op die manier wordt bij de leerling het beeld van een tijd, persoon of gebeurtenis vanuit verschillende hoeken belicht. Tevens spreken bepaalde beeldgereedschappen bepaalde leerlingen aan. Door een uitgebreid aanbod weet je zeker dat je alle leerlingen zult bereiken. Door bepaalde beeldgereedschappen bewust in te zetten, wordt de impact van een les vergroot.

4 Werk aan de hand van de acht kenmerken een les uit voor groep 2 over spelletjes uit de tijd van opa en oma. Welke drie beeldgereedschappen zet je in?

Persoonsgebonden. Voorbeelden van beeldgereedschappen die ingezet kunnen worden zijn:

- spelen van spelletjes zoals ganzenbord, kloslopen, hoepelen, knikkeren, touwtjespringen, mens-erger-je-niet, hinkelen, tollen;
- ‘tijdbalk’, in de vorm van een mand met ‘spelletjes van opa en oma’ en ‘spelletjes van nu’;
- voorlezen van een verhaal (uit bijvoorbeeld ‘De oma van de oma van mijn oma, hoe het leven vroeger was’ van Marc ter Horst);
- gastspreker: een opa of oma die vertelt over hoe het vroeger op het schoolplein ging;
- oude foto’s van spelende schoolkinderen;
- bezoek aan een speelgoedmuseum;
- bekijken van oude Polygoon-journaalbeelden over kinderspelletjes.

5 Werk aan de hand van de acht kenmerken een les uit voor groep 6 over het ontstaan van het hofstelsel. Maak daarbij gebruik van minimaal vier beeldgereedschappen.

- 1 *Een motiverende start door middel van het aanbieden van beeldgereedschap*
De leerkracht start de les door een bos wortelen (= beeldgereedschap) aan de klas te laten zien. Hoe kom je aan een bos wortelen? Uit de supermarkt. Maar hoe deed je dat rond het jaar 800? En mocht je alle wortels dan zelf opeten?
- 2 *Het met elkaar vaststellen wat het thema en het onderwerp van de les zijn*
Deze les past in een hoofdstuk over de tijd van monniken en ridders, wat dus het thema is. Het onderwerp daarbinnen is het hofstelsel.
- 3 *Het (samen) formuleren van het lesdoel*
De leerkracht heeft het volgende lesdoel geformuleerd, wat hij op het bord schrijft: ‘we leren wat een “heer” en een “horige” zijn en welke afspraken zij hadden binnen het hofstelsel’.
- 4 *Het inventariseren van bestaande concepten bij leerlingen*
Omdat het hoofdstuk over monniken en ridders al eerder is gestart, wordt begonnen met een korte quiz om de informatie weer op te halen. Leerlingen geven antwoord door hun antwoordoptie op hun wisbordje te schrijven. Vragen die (onder andere) gesteld worden zijn: Tot wat werd Karel de Grote door de paus gekroond (keizer, koning of generaal)? Hoe heette het volk waar Karel de Grote leider van was (Franken, Saksen of Friezen)?
- 5 *Het aanbieden van een historische context (met behulp van een tijdbalk)*
Met de leerlingen wordt gekeken naar de tijdbalk (= beeldgereedschap) en de plek waar de tijd van monniken en ridders hoort. Welke jaartallen horen hierbij?

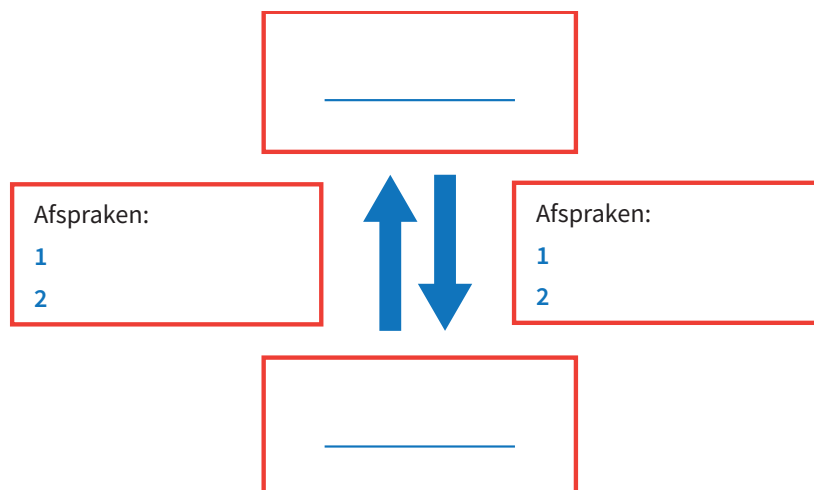
6 *Het verdiepen in het onderwerp/realiseren van geschiedkundige input*

De leerkracht legt de werking van het hofstelsel uit in een klassengesprek (= beeldgereedschap) en aan de hand van de afbeelding (= beeldgereedschap) die op het bord geprojecteerd wordt. Het betreft een verluchting uit een Middeleeuws handschrift, waarop boeren aan het werk te zien zijn op het land. Achter hen ligt het kasteel van de heer, waar de boeren heen kunnen vluchten bij een aanval. Zou de heer dat zomaar toestaan? En wiens grond bewerken de boeren? Als basis voor de uitleg kan de informatie over het hofstelsel in hoofdstuk 3 gebruikt worden. De bos wortelen kan weer gebruikt worden om de verdeling van de oogst tussen de horigen en heer duidelijk te maken, door de wortels letterlijk te verdelen.



7 *Het verwerken van de lesinhoud door het oefenen met de stof*

Om te komen tot een goede verwerking die het voor de leerkracht direct duidelijk maakt of de leerlingen de stof begrepen hebben, krijgt iedere leerling het volgende schema (= beeldgereedschap) dat ze moeten invullen.



8 *Het reflecteren op het lesdoel en toepassen van transfer*

Door rond te lopen wanneer de leerlingen het schema invullen, krijgt de leerkracht direct zicht op in hoeverre zij het lesdoel bereikt hebben. Hier wordt vervolgens gezamenlijk kort op teruggeblikt door met elkaar de antwoorden door te nemen. Vervolgens bespreekt de leerkracht met de klas hoe zij het zouden vinden om horige te zijn (transfer)? Wat zijn voor- en nadelen? Bestaat in Nederland deze verhouding nog steeds tussen mensen? Nee. Ben je helemaal onafhankelijk van anderen? Nee, dat ook zeker niet. Sommigen verbouwen voedsel, sommigen geven les, sommigen werken als arts, sommigen werken als schoonmaker: zo levert iedereen een eigen bijdrage.

Verdere transfer is bijvoorbeeld mogelijk naar het vak rekenen. Aan de hand van de bos wortelen kan bijvoorbeeld een verhoudingstabel opgesteld worden. Als de horige 20 wortels verbouwt en er zelf 14 mag houden, hoeveel staat hij er dan af? En als een heer 20 horigen heeft, hoeveel wortels krijgt hij dan? En zakken graan? Enzo-voorts.



Meerkeuzevragen

- 1 **Wat is een motief op basisscholen om wereldoriëntatie aan te bieden?**
 - a Het nastreven van kerndoelen in lessen per afzonderlijk vak is in de praktijk niet te doen.
 - b Leerlingen benaderen de wereld niet in gedeelten, maar als geheel.**
 - c Vakintegratie stelt leerlingen beter in staat te oefenen met historische vaardigheden.
 - d Het aanbod van methodes wereldoriëntatie is rijker dan dat voor geschiedenis en aardrijkskunde samen.

- 2 **De katholieke basisschool De Notenbalk in Volendam organiseert voor de bovenbouwgroepen een projectweek over vrede, waarin ook geschiedenisactiviteiten herkenbaar aan bod komen. Van welk soort vakintegratie is hier sprake?**
 - a monodisciplinaire vakintegratie
 - b interdisciplinaire vakintegratie**
 - c multidisciplinaire vakintegratie
 - d transdisciplinaire vakintegratie

Er is in de projectweek over vrede sprake van interdisciplinaire vakintegratie. Het gaat namelijk om een situatie waarbij de vakken wel als zodanig herkenbaar blijven. In dit geval gaat het in de geschiedenisactiviteiten over vrede. Deze vorm van vakintegratie is (bijna altijd) thematisch; ook in dit geval.

- 3 **De Johan Cruijffschool in Amsterdam organiseert verkiezingen voor een leerlingenraad. Aan welk domein van burgerschapsvorming werkt de school op deze manier?**
 - a politiek
 - b identiteit
 - c educatie
 - d democratie**

De Johan Cruijffschool besteedt door het organiseren van verkiezingen vooral aandacht aan democratie. Op deze school wordt de kans om mee te beslissen georganiseerd. Hierdoor kunnen leerlingen oog krijgen voor de verworvenheden van de Nederlandse democratie. Ook identiteit en participatie maken deel uit van burgerschapsvorming.

- 4 Welke functie heeft erfgoededucatie voor het vak geschiedenis?
- a **Het stimuleert de vorming van historisch bewustzijn bij leerlingen.**
 - b Het bevordert de vakintegratie van aardrijkskunde, kunstgeschiedenis en geschiedenis.
 - c Het motiveert tot het gebruik van 21e-eeuwse vaardigheden.
 - d Het levert een bijdrage aan de vorming van burgerschap.
- 5 Welke 21e-eeuwse vaardigheid kan het best worden toegepast om de kerndoelen bij geschiedenis na te streven?
- a samenwerken
 - b communiceren
 - c **kritisch denken**
 - d creatief handelen

Bij kritisch denken gaat het om het gebruik van argumenten en tegenargumenten. Een leerling zal een standpunt moeten leren innemen en moeten proberen weloverwogen beslissingen te nemen. Kritisch denken gebeurt altijd naar aanleiding van een vraag over een historisch verschijnsel of een actualiteit. Juist deze vaardigheid die verweven is met een attitude leent zich uitstekend voor de omgang met kerndoelen 51, 52 en 53. Vooral bij het leren omgaan met eenvoudige historische bronnen, zoals wordt nagestreefd bij kerndoel 51, is kritisch denken een vereiste.

Open vragen

- 1 'Bij multiperspectivisch kijken gaat het om het opzetten van meerdere brillen.' Wat wordt bedoeld met meerdere brillen?

Leerlingen leren door meerdere brillen op te zetten op verschillende manieren naar de werkelijkheid te kijken. De leerling wordt zich zo bewust van zijn eigen standplaatsgebondenheid, wat kan leiden tot reflectie daarop. Bij het multiperspectivisch benaderen van de werkelijkheid vallen de volgende perspectieven te onderscheiden:

- het politiek-juridische perspectief: het gaat hierbij om het inzien hoe de samenleving georganiseerd is en hoe macht is verdeeld;
- het sociaal-economische perspectief: het gaat hierbij om het in beeld brengen van de manier waarop mensen in hun materiële en sociale levensbehoeften voorzien;
- het cultureel-religieuze perspectief: dit geeft onder andere inzicht in de omgang van mensen met identiteit, diversiteit, kunst, zingeving en religie.

Aan deze perspectieven kan overigens een historische dimensie worden toegevoegd, waarin vooral het tijdsaspect van de werkelijkheid centraal staat. Bij het multiperspectivisch handelen worden kijk- en analysevragen gesteld.

- 2 Op welke school zou jij het liefst in groep 7 willen werken: op een school die aparte methodes heeft voor geschiedenis, aardrijkskunde en natuur/techniek of op een school die een methode voor wereldoriëntatie heeft waarin alle vakken samen worden aangeboden?

Vanuit het perspectief van het vak geschiedenis is het logisch dat hier een voorkeur wordt aangegeven voor een aparte methode. De belangrijkste reden daarvoor is dat de kans groot is dat door het gebruik van een aparte methode de kerndoelen 51, 52 en 53, die gerelateerd zijn aan de ontwikkeling van het tijdsbesef, worden behaald. Het werken met een aparte geschiedenismethode kan een zeer positieve bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het tijdsbesef en het historisch bewustzijn van kinderen.

- 3 Je mag van de directeur van je basisschool samen met je klas een educatief project opzetten en uitvoeren. Er is voldoende budget en je hebt de keus uit een mensenrechtenproject over oorlogskinderen, een erfgoedproject over het behoud van een oude speeltuin in de buurt van de school of een vredesproject gericht op het bevorderen van vrede in Afrikaanse landen. Voor welk project kies je en waarom?

Het antwoord op deze vraag hangt natuurlijk van verschillende factoren af, zoals de beginsituatie van de groep met betrekking tot genoemde projecten; de faciliteiten op school, de mogelijkheden om bijvoorbeeld ouders in te zetten bij de uitvoering van het project, de schoolomgeving en de financiële situatie van de school. Ten slotte: bedenk zeker ook waar je eigen voorkeur ligt. Je geeft nu eenmaal enthousiaster les vanuit een intrinsieke motivatie.

- 4 Wie nodig je in het kader van erfgoededucatie uit voor een gastles en waarom?
- een veteraan uit de Korea-oorlog of de directeur van een lokale steenfabriek
 - een overlevende van een Japans interneringskamp of de directeur van de plaatselijke Oudheidkamer
 - de eigenaar van het kasteel in de schoolomgeving of een mevrouw die de Watersnoodramp in 1953 ternauwernood overleefde

Wanneer het om erfgoededucatie gaat, is er in de meeste gevallen aandacht voor de omgeving van de school, het lokale erfgoed. Wanneer dit als criterium gehanteerd wordt bij de keuzes zouden ten eerste de directeur van de lokale steenfabriek en ten tweede de directeur van de plaatselijke Oudheidkamer uitgenodigd kunnen worden. De alternatieven liggen niet binnen het domein van de erfgoededucatie. In het derde geval zouden beide personen kunnen worden uitgenodigd; de keus hangt hier af van de lokale omstandigheden.

5 Beschrijf vijf historische opdrachten over de Romeinen waarbij leerlingen 21e-eeuwse vaardigheden moeten gebruiken.

Opdrachten zouden kunnen zijn (met tussen haakjes de vaardigheid waaraan aandacht besteed wordt):

- Vergelijk de informatie in de tekst van de methode over de Romeinen met de afbeelding van een Romein uit 1820 (kritisch denken).
- Beoordeel het computerspelletje over de Romeinen op historische betrouwbaarheid (digitale geletterdheid).
- Bouw in een groepje van drie leerlingen met blokken een Romeins castellum aan de hand van de gegeven afbeelding (samenwerken).
- Schets een plattegrond voor een kleine Romeinse stad in de buurt van twee rivieren (vlak bij school), waarbij de positieve eigenschappen van de rivieren worden benut (creatief denken en handelen).
- Schrijf een brief vanuit het perspectief van een Romeins kind aan een leerling van jouw school waarin het informatie geeft over het wonen en eten in zijn tijd (creatief denken).